Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувлл 1923 шера денз * ШОАТТА, 8 СЕНТЯБРЬ, 1990 ШУ. * № 94 (7908). * Мах 3 кеп.

СССР Герзашцарча Низий, СССР Паччахьалкхен кхерамзлен Комитета эскара, СССР чурча гIулакхий Министерства чурча эскара, машиннаькъа эскара политически органий реформировани ярах дола

СОВЕТСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕСПУБЛИКАЙ ПРЕЗИДЕНТА УКАЗ

СССР халкъа депутатий аргIанара йовцача кхоалагIча Съездо СССР Конституцена юкъе дихьача хувцамашца, паччахьалкхени партийнии функцеш екъара наькъаца дувзаденна соцам бу аз:

1. СССР Герзашцарча Низий, СССР паччахьалкхен кхерамзлен Комитета эскара, СССР чурча гIулакхий Министерства чурча эскара, машиннаькъа эскара политически органий реформировани е, царех СССР оборонан кхерамзлени, эскаре гIулакх деча наха кхетам балара а социальни лорабара а даькъе паччахьалкхен политика дIахьоргйола йоагIаш йола эскара-политически органаш е лерхIаш.

2. СССР Оборона Министерствана, Советски Эскарея ТIема-Форда Флотен Керттерча политически управленена тIадиллад СССР паччахьалкхен кхерамзлен Комитето, СССР чурча гIулакхий Министерствас дакъа а лоацаш, кхаь бетта йолча хана эскара-политически органех йолча положене проект оттае. Положене проект цунга хьажара оттаьча порядкагIа хьачуяла.

3. Политорганашта реформировани яра практически гIулакхаш деш йолча тIема реформаца кхоачашде эскарой флота низашен кхоачашду декхараш теркал а деш.

Советски Социалистически Республика Союза Президент
М. ГОРБАЧЕВ.
Москва, Кремль,
1990 ш. 3 сентябрь.

РСФСР Коммунистически парте Учредительни съезд

ИНФОРМАЦИОННИ ХОАМ

1990 шера 4 сентябре Москве, съездий Кремлевски Двореце дIаболабир РСФСР Коммунистически парте Учредительни съезда шоллагIча этапа болх.

Съезда заседани хьайниллар РСФСР Компарте Централыни Комитета хьалхарча секретара И. К. Полозкова. Делегаташа ла а дийгIар, хьатIа а ийцар мандатни комиссе председатела Г. К. Ходырева съезда делегатий составе хиннача хувцамех баь хоам.

ТIаккха йIаьхъенна дискусси яьчул тIехьагIа делегаташа чIоагIийр съезда балха порядоки ден повесткен:

РСФСР Компарте гIулакхий Программах.

РСФСР Компарте ЦК кхы тIа хоржамаш.

РСФСР Компарте ТIахьожама комиссех йела положени чIоагIъяр.

РСФСР Компарте тIахьожама комиссе председатель харжар.

РСФСР Компартерча референдумах йола положени чIоагIъяр.

Iуйрийнара заседани хилар КПСС ЦК секретара Ю. А. Манаенкова председателал а деш.

Хьалхарча дешах доклад еш къамаьл дир И.К. Полозкова.

Докладах йолча пренешка къамаьлаш дир: И. П. Вторушина — «Древмаш» яхача Iилма-производственни объединене становкаш завода фрезеровщика, г. Тюмень; И. И. Никулина — КПСС Новгородски обкома секретара; Т. А. Заплавнаяс — писатела, г. Томск; Ф. И. Сушкова — КПСС Мичурински горкома хьалхарча секретара, Тамбовски область; Ю. А. Прокофьева — КПСС ЦК Политбюро члена, КПСС Московски горкома хьалхарча секретара; В. А. Ширяева — Кирова цIерагIча завода директра, Тульски область; В. А. Кукарина — КПСС Медведевски райкома хьалхарча секретара, Марийски АССР; И. М. Болтовске — «Мосавтолегтранс» Московски производственни объединене 4-ча таксомоторни парка водитель; Г. Н. Федорова — «Красное Знамя» яхача колхоза председатела, Псковски область; Н. М. Шмыткос — КПСС Боровски райкома хьалхарча секретара, Калужски область; О. Р. Лациса — «Коммунист» яхача журнала редактора хьалхарча заместитела, г. Москва; Г. К. Реброва—М. В. Ломоносова цIерагIча Московски паччахьалкхен университета доцента; Н. С. Столярова — Ю. А. Гагарина цIерагIча ТIема - Фецарча академе воккхагIволча преподавател; З. И. Васильевас — № 27 йолча чебоксарски юкъерча школа хьехархочо, Чувашски АССР.

Сайрийнарча заседане председателал деш хилар И. К. Полозков.

Пренешка къамаьлаш дир: В. Н. Шумилова— КПСС Ленински райкома хьалхарча секретара; г. Новосибирск; В. М. Прилукова — Москвеи московски областеи гIолларча паччахьалкхен кхерамзлен Комитета управлене начальника; А. П. Лошкарева — КПСС Рузаевски горкома хьалхарча секретара, Мордовски АССР, В. А. Ачалова — фецерча — десантни эскара командующе.

Цул тIехьагIа съезда делегаташа ладийгIар РСФСР Компарте ТIахьожама комиссех йолча положене проекта хьакъехьарча редакционни комиссе хоам беш А. И. Селезнева даьча къамаьлага

Пренеш дIахо йир. Съезде къамаьлаш дир: А. А. Ромашова — г. Красноярска халкъа депутатий Совета председатела; А. Ю. Чурина — Синарски трубни завода парткома секретарь, г. Каменск —Уральский, Свердловски область.

Съезда «Тайп-тайпара» яхача разделе дакъа лоацаш хиннараша массови информаце средствай, цхьайолча министерствайи ведомствайи балхах критически замечанеш еши предложенеш йоалаеши къамаьлаш дир.

Заседани чакхйоалаш делегаташа чIоагIийр РСФСР Компарте ТIахьожама комиссех йола положени.

* * *

1990 шера 5-ча сентябре Москве, съездий Кремлевски двореце РСФСР Коммунистически парте Учредительни съезда шоллагIча этапа болх дIахо бихьар.

РСФСР Компарте ЦК хьалхарча секретара И. К. Полозкова председателал а деш Iуйрийнарча заседане делегаташа ийнцар РСФСР Центральни тIахьожама комиссе Председатела посте оттаеш йола кандидатураш.

Цул тIехьагIа съезд РСФСР Коммунистически парте Центральни Комитетен Центральни тIахьожама комиссен составе харжара оттаяьча кандидатурашка хьежар.

Дийнахьарча заседане председателал деш хилар КПСС ЦК секретарь Ю. А. Манаенков. Керттерча докладах йолча пренешка къамаьл дир: Н. И. Сапожникова — КПСС Удмуртски обкома хьалхарча секретара; О. И. Чабака — «Горьковский автомобильний завод» яхача производственни объединене токара; П. В. Жилина — Ремонтненски района Калинина цIерагIча колхоза председатела, Ростовски область; А. О. Баринова — Читинсски паччахьалкхен медицински института кафедра заведующе; В. В. Елагина — РСФСР ЛКСМ Центральни Комитета хьалхарча секретара; М. Д. Северьянова — Красноярски инженерно-гIишлош еча института воккхагIволча Iилма сотрудника; А. В. Попелышкос — В. И. Ленина цIерагIча металлургически производственни объединене парткома секретара, Куйбышевски область; А. В. Годунова — № 10729 йолча в/ч воккхагIволча Iилма сотрудника; Ю. П. Белова — КПСС Ленинградски обкома секретара.

Сайрийнарча заседане счетни комиссе председатела И. П. Воробьева Iойийшар перерыв йолча хана къайлагIа кхадж тоссаш хинна результаташ. ДукхагIчар тIехьа кхадж тесса РСФСР Компарте Центральни тIахьожама комиссе Председателалла хержар Н. С. Столяров — Ю. А. Гагарина цIерагIча ТIема - Фецарча академе воккхагIвола преподаватель.

Пренеш дIахо йир, съезде къамаьлаш дир; цар: Ю. М. Слободкина — Солнечногорски халкъа суда председатела, Московски область; М. А. Гасанова — электротермически оборудоване Дагестански завода бригадира.

Заседани чакхйоалаш РСФСР Коммунистически парте Центральни Комитетен Центральни тIахьожама комиссен членаш хоржаш голосовани хилар.

* * *

1990 шера 6 сентябре Москве, съездий Кремлевски Двореце дIахо бихьар РСФСР Коммунистически парте Учредительни съезда шоллагIча этапа болх.

Iуйрийнарча заседане председателал деш вар КПСС ЦК секретарь Ю. А. Манаенков.

Делегаташа ладийгIар счетни комиссе председатела И. П. Воробьева баьча РСФСР Компарте Централыни Комитетен Центральни тIахьожама комиссен состав харжарах болча хоамага. Съездо чIоагIдир счетни комиссе протоколаш, хIаьта ишгта РСФСР Компарте ЦК-ай ЦКК-ен состав а.

Укх тIеххьарча хана РСФСР Компартехи хьалхарча секретарахи гIерташ шерра тенденциозни дувцарий хьакъехьа ший йола принципиальни позици кхайкаеш къамаьл дир И. К. Полозкова.

ДIахо съезде юха а дIайолаелар керттерча докладах йола, пренеш. Заседане къамаьлаш дир: М. В. Попова, Ленинградски университета профессора — Россе коммунистий инициативни съездагара; В. С. Липицке, КПСС ЦК-ча марксизма - ленинизма Института сектора заведующи — КПСС-ерча Демократически платформа коммунисташкара — реформаторашкара; Ю. Н. Егорова, «Скорость» яхача Московски завода конструкторски группа начальника — КПСС-ерча марксистски платформагара; А. В. Золотова, Горьковски паччахьалкхен университета доцента — «Коммунистическая инициатива» яхача кагирхой болама оргкомитетагара; И. П. Осадче, Кубански паччахьалкхен университета кафедра заведующе — Российски партийни конференце кийчон комитета председатела; В. С. Зайцева — «Апатит» яхача производственни объединене парткома секретара, Мурмански область; В. М. Калясина — КПСС Великоустюжски горкома хьалхарча секретара, Вологодски область; В. В. Парфенова — № 6 йолча бугульмински юкъерча школа директора, Татарски АССР; А. В. Калинина — писатела, Ростовски область; В. Е. Острожинске — Украина Компарте Центральни Комитета секретара.

Пренеш чакхъяьнначул тIехьагIа тийннача хатташта жоп делар И. К. Полозкова.

Съездо тIанийцар КПСС XXVIII съезда решенеш могаеш бола соцам, РСФСР Компартера референдумах йола положени чIоагI а йир.

Цу тIехь ший болх чакхбаьккхар съездо.

РСФСР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА СЕССЕ

КЕРТТЕРДАР РЕФОРМА—КОНЦЕПЦИ

Российски парламенто укх гаргтарча бетташка ювцаргйолча законопроектий пакет ювцарца дIаболабир 3 сентябре РСФСР Лакхехьарча Совета сессе болх.

Республика Советеи Къамий Советеи цхьана йола заседани хьаеллаш Б. Н. Ельцина аьлар, сессе дIаболабергба Росси меттаоттаяра керла политически никъ къоастабара а дIабахьара а болх. Цо белгалдаьккхар республика геттара чоалханеча хьал тIа хилар. Цо дIадех хоадам боллаш йола решенеш тIаэца езилга. Бакъда эггара лоархIамеи маьхеи да вайцига халкъа тешам. Россиянаша хьаллоаш эггара хьалхарча аргIана РСФСР чIоагIъяреи ший лоIаме хиларен хьакъехьа республика Лакхехьарча Советеи правительстваси баьккха гIа.

Политически практике вай пайда эцаш хинна дукхха долчунга цIаьхха хьажанза даргдоаца, харц ориентираш йита еза ха хьаэттай. ХIанз лоархIаме да идеализированни экономикагара эффективни экономикага довлар, рынок, конкуренци, гIулакхацара расчет, н. кх. санна йола ше дегIаахара цун низ бола механизмаш хьаяр. Къаьстта моттиг къоастаю Россе дерригача халкъий хьашташ лергIа дахара балха. Укхаза лоархIаме да къамашта юкъерча гIулакхий сфере кхы а гIалаташ ца дувлийтар, хьалхашка латта проблемаш къоастаяр тIехьа ца теттар.

Укх тIеххьарча деношкара событеш, Россе гIолла гобаккхарах йолча итогаша, Б. Н. Ельцина хетачогIа, дIадийхар сессе балха тIа хувцамаш де дезаш хилар, цун керттера декхараш къоаста а дир. Миллионаш болча наьха духьа динамични творчески къахьегара тIахьийхарцо.

ДIахьалхашка довлара болама лард сессе ден повестка хIанзе а елла я, из депутаташка дIакхьачай. Цунца я вахара эггара керттерча лостамий хьакъехьарча документий пакет, налогови система хувцарах, рузкъан да хиларах дола, референдумах, предприятех, предпринимательствах, ахархой боахамах, дола законаш, лаьттан кодекс тIаэца лерхI.

ХIанз эггара хьалхарча планаш тIа ерригa тIехьатетта йиш йоаца проблемаш гаьнна хьахьокхаенная. Цунна тешал деш да повестка кхы тIа а хьалйинза безам бараш микрофонашта хьалхашка аргIагIа латташ хилар.

Экономика стабилизацех, рынкага довларах, академика С. С. Шаталина кулгал а деш, группас кийчъяьча союза юкъарча программаца долча гIулакхах доклад еш къамаьл дир РСФСР Министрий Совета Председатела И. С. Силаева. Цу программа тахан ший тайпара йола дебют я. Духхьала множительни техника тIара Лакхехьарча Совета хьачуеннай цу геттара докххача документа экземпляраш.

Таханарча повестка тIа хьакхайкаяьча шин доклада метта цаI хьахезар. Из да геттара сиха а хьадда а ха оттаеш хилар. Россе парламентеи союзни республикай Лакхехьарча Советашкеи гIолла йийца чакх а яьина, 1 октябре болх бе йолаяла еза программа.

Вай мехка эггара хьалха, аьлар РСФСР Министрий Совета Председатела, ишгта докххача документа тIа беш бола болх гуччахьа беш ба, цунна Iилмахой, Эстонегара дIанйккхача ерригеча союзни республикай викалаш, стачечнии болхлойи комитеташ юкъе а эза. Программа тIа лерхI стабилизаци ярал совгIа мехка экономически хьал тоаде, бахача наьха вахара боарам лакхбе.

Из кхоачашъелга оттадаьд хIара дийнахьа дар а дIаяздаь. Царех хьалхарча 100 дийнахьа чрезвычайни гIулакхаш тIаэпа лерхI, цул тIехьагIарча 150 дийнахьа маьхашта либерализаци ен хьадда финансови доазонаш оттаден. 250 денгара денз 400 денга кхаччалца, документа тIа оттадаьчогIа, рынкана стабилизаци ергья, цул тIехьагIа гIулакх тоадала долалургда. ХIара боаккхагIа чIоагIбаь ба йоккхача экономически кIийленца, цхьан этапе гIулакх лаьгIдала тарлургдале а, аьлар докладчико. Бакъда уж моттигаш а теркальяй документ оттадаьраша, эттача хьалах кIалхардовлара конструктивни никъ кораберг болаш хет царна. Цул совгIа, программа чIоагIъяь я рынкага довлара ткъаьннел совгIа йолча законодательни акташцен союзни договора кIийле а хинна дIаотта йиш йолча союзни республикашта юкъерча экономически соглашене проектацен.

РСФСР Министрий Совета Председатела дика доашхаш анализ йир из программа СССР Правительствас хьалхашка енача концепцел принципиальни эргаш хилара.

Делкъел тIехьагIа комитеташкен комиссешкен депутаташ экономически реформа концепцин союзни республикашта юкъерча экономически соглашене проекти ювца болабелар.

Ха ца тоъаш хилар бахьан долаш РСФСР Лакхехьарча Совета сессе ювцанзар Россе кердача правительстверча посташка лаьрхIа кандидатураш. Республика Министрий Совета Председатела И. С. Силаева аьлар беррига теркам керттера долчоа — экономически реформа концепцена тIабахийта беза. Депутаташ раьза хилар цо аьннача, бакъда цигга документа ший экземпляраш ца тоъаш моттиг эттар, хIаьта из боккхача шин томах латташ да.

Из иштта дале а, тахан Краснопресненски Набережне йолча здане российски парламентераша заседани еча гIулакх дизза дIахьош да. Дукхача комитетийи комиссейи наIараш тIа яздаь да «Болх беш ба. Хьачу ца вар дех» аьнна.

ХIатIадоагIача кIирагIа цхьана еча заседане гуллургболча халкъо харжараша экономически реформа концепцех юххера а шоашта хетар ала деза. Бакъда цу документах юххьанца денз хинна шоай уйла хIанз а йолаш ба дукххабараш.

— Оаха кхетаду, — йоах республикашта юкъерча гIулакхий, регионалыни политика, цхьана къахьегара дешай хьакъехьарча Комитета председатела заместитела В. Подопригорас, — кхыча союзни республикаша дакъа а ца лоацаш экономически реформа кхоачашъелга «цаI йола экономически паргIато» хулга дIадехаш йола чоалхане процесс йолга. ХIанз дувцар мадий республикай политически дукхагIа экономически союзах. Из идея дIахьорех цаI яр тха комитет. Эггара хьалхарча аргIана тхо хьожаргда концепце регионалыни аспект миштa хьахьекхай. Къайла кхаьа доагIаш мичад, кхыча республикашка а санна, Россе хIанз шоаш Iалашъе могаргдоаца а цхьа къаьстта йола финансови дотаци эша а територеши областаши йолаш хилар. Цига производства структура хувца маезий. Экономически реформа концепцега хьожача хана федеральни соглашени оттаеш хила а мадезий тхо, аьнна арда аз.

Бюджета, планий, налогий, маьхий хьакъехьарча комиссе а укх гаргтарча массехк дийнахьа керттера хургья экономически дегIаахара концепци.

— Сона гучадаьнначогIа академика С. Шаталина группас оттаяь программа чIоагIа эргаш я мехка правительствас хьалхашка денача документал, — аьлар комиссе председатела Ю. Воронина. — Цу тIа да дукхагIйолча союзни республикашта хетар, тIехьагIа союзни договор хьахургдола экономически кIийле хила могаргда цунна. Цул совгIа, цун концепце тIа оттадаь да керда производственни гIулакхаш хьахиланза даргдоацаш, хIаьта цо хувцаргда тIаьккха центраи союзни республикашеи юкъера вIаши дола гIулакхаш. Уж хургда договорни экономически кIийлен тIа оттадеш. ХIаьта нагахьа санна хIанзарчоа прибалтийски республикаша союзни договор оттадеча юкъе дакъа лаца тигацар, аьнна экономически соглашени яри дIаяхьари дика лерхIаш да. Маьхаш хьахилара системацара гIулакх а тайп-тайпара да. Масала, «Шаталина программа тIа» оттаяь принцип я: маьхаш хувцилга бахача наьха вахара боараме IаткъаргдоацаIш. Из дара лаьрхIа я социальни гарантей система. Оаха къоастаде деза из мел мегаш я.

Сесси дIахо болх беш я.

Т. ИВАНОВА,
Ю. СОЛТЫС,
ТАСС-а парламентски корреспонденташ.
Москва.

ТIИЙ МИЧАХЬА ТИЛЛА ДЕЗА

РСФСР Компарте Учредительни съезда шоллагIча этапа болх дIаболабале хьалха делегаташ малагIа проблемаш йолаш бахькаб цига, республика общественни вахаре Россе Компарте туллача тIаьх фу йоах цар дувцилга дийхар оаха КПСС Нохч-ГIалгIай обкома хьалхарча секретарагара Д. Завгаевгара.

— Доку Гапурович, укх тIеххьарча хана российски коммунистий съезда шоллагIча этапах лаьца кIезига критика хиннац. Хьона фу хет цох?

— Сона хетачогIа, вай каст-кастагIа цIена организационни гIалаташ де доладеннад. Дукха ха хьалха дийцар Россе Компарти хьаяах, хьа майрий из кхо бутт хьалха. ХIанз съезд хилале хьалхха араяьккхар парте Программа проект. ХIаьта из, бакъахьа дар, массе оагIорахьара уйла яь хила езар. Заседани еча хана из дулургдий-хьоагI.

Политически плюрализм вай общества долаш дола хIама а хинна дIаотташ латт. Иштта хьале Россе коммунисташта, хетаргахьа, чIоагIа лоархIаме да гуманни, демократически общество хьаеча шоай моттиг хьалахар, шоай декхараш а лоархIам а къоастабар. Кхыча партештен общественно-политически боламаштен лакхе яла. Федераце лакхехьарча органа ше духьалъоттае гIертара новкъа а доацаш, парте ший авангардни лоархIам шерра общественни диалог вIашатIехьйоаккхача, уж общественно-политически низаш вIашагIтохара хьадда долча гIулакхаш деча потенциальни низ лакхбара тIехь лаха беза аьнна хет сона парте ший авангардни лоархIам. Авторитет яккха еза хьакъалца, мехка хулаш йолча чоалханеча процессашка хьожаш гIулакх дарца.

КIалхара доахаргдац цхьан моттиге хьувш латтаро а. Цох хьал кхы а вочa доал, социальни кхохкама процессаш хьалсовс. Укхаза РСФСР Компартеца, цун гIулакхий Программаца дола хIама дукккача а даькъе иштта кхы социально-экономически дIахо ца дохалуш социаденначара кIалхардовлара никъ хьахьокха цунна могаргхиларах, саг социальни лоравара средствааш яла цунна ховргхиларах тийша да.

— Вай боахама механизм рынка хьал тIа яккханза яргIйоацаш хилар, хетаргахьа, дукхкхача наха кхетадеш да. Россе Компарте программа проекта тIа цу хьакъехьа мел дар хьона мегаш дий?

— ВIаши конфронтаци йола политика нийса йоацаш хилар гучадаларал совгIа, кхераме а хет сона. Тахан е дешаш а ё лозунгаш а дац обществе, цун экономически структуре дика хIама карагIдоалийтаргдар алхха хьадда йола решенеши гIулакхаши мара. Алхха рыночной механизмага гIолла мара из карагIдаргдоацаш да долашдар аьнна хет. Бакъдар аьлча цунга довлар гу сона экономически кегарен вай идеалаш йовцев, царца цхьабараша вай кхера а ду. Цунга довлара укхаза эш аьнна хет сона Президента М. С. Горбачевнен РСФСР Лакхехьарча Совета Председатела Б. Н. Ельцинан юкъе барт хилар. Вешта аьлча цар тIадилла оттаяь варнант хилар. Дувцилге йоацаш вай общества кхел къоастаеш дола дош оттадеча, хетаргахьа, общества дерригача сакхетача низий барт - цхьоагIо хилар эш. Общества кхела дакъа кхоача низ хиларах тарра Россе Компарте лаца йиш яц лухьалара никъ. Цу дIахьалхашка бодача боламе хьадла дола гIулакхаш деш дIайолаяла еза цун биографи. Съезда балха шоллагIча этапе общество рыночни гIулакхашка ялара парте гIулакхий программана юкъе хьадда дола хувцамаш юкъехьоргда аьнна хет сона, социально-экономически хулаш дар теркал а деш.

— Довзаш долчогIа, шун республикага ца кхоачаш а дисадац къаман дош. Программа тIа корадоагIий хьона цу лазар деча проблемашта дола жоп?

— Сона хетачогIа, нийса да РСФСР Компарти ший лоIамеча союзеи кортамукъа а цхьатарра бокъо йолча а республика объединени хиларах тарра СССР бIарчча йолаш йисареи идеяна тIехьа хилар. Из дош чIоагIа лоархIаме да автономни республикашта. Цар халкъий сакхетам тахан союзни республикай яраш санна цхьатарра бокъонаш хулга дIадехаш лакхбеннаб.

Укх деношка дIакхайкаьй суверенни Татарски Советски Социалистически Республика. Из цхьа къаьстта дола процент да, из шийна тIехьа тIадоагIар доацаш хила йиш яц. Тарлургдолаш да кхыйолча республикаша а из де. Нагахьа санна кердача договора кIийлен тIа вIашагIкхийттача кортамукъача суверенни республикай сообщество РСФСР-ах хьахуле, тIаккха из чIоагIагIа а низ болаш а хургья. Къаман деша тIехь моллагIа а искусственность лелаярах хIанзарча этапе зе дала мег вайна. Мехка общественно-политически стабильность ца хилар дукккача а даькъе дувзаденна да халкъий а цар массаза а хиннача територей а хьакъехьа нийсхо йоаца гIулакхаш леладарца. Цхьайола проблемаш тахан а тIехьа къоастаянза я, из бахьан долаш кхы а керда, довнаш хьоаде тарлургда къамашта юкъе. Къамий политика дешаш къоаста ца деш тIехьатеттаро къамашта юкъе довнаш даха безам бараштa кулгаш кIомде а корта бIогорабаккха а кара хIама яла тарлургда.

Республике перестройка хьадда де лерхIараш уттадеш Компарте хIанзалца Россе ца хинна политически низ карабоалабеш хургхилара теша безам ба.

(«Правда» газет, укх шера 4 сентябрь).

Арендаторий балха денош

Сунженски районерча Троицкая яхача станица гаьна йоаццаш «гигантомани» йолча ханашка, хьалъе йолаьччa соцаяь цхьа гIишло яр тIех мел воалачо: «Фий из?» — яхаш хетта а хетташ. Из сендухьа хьалъяь хиннай ховш саг вацар. Цхьабараша йоахар, доакъар кIаллоаттаде урагIъяхийта гигант я, шоллагIбараша, доахан чулоаттаде еш хинна цхьа хIама.

— Иштта лаьттар из, 10—15 шера, луш цхьа пайда а боацаш. Бакъда, хIанз йовзаргйоацача йоалаш латт из еррига моттиг. Куриев Бемболата бригадо арендах хьаийцай из. Кастта цига хургйолаш я, цигарча райoна хац сона, республика а тоъам хиллала оалхазараш (тайпарча фух ноттамаш, москалаш, гIажаш, боабашкаш) кхедергдола фермерски боахам. Болх сиха дIабода. УрагIа долх корпусай пенаш. ХIаьта тхов шийла чIоагIагIа хила ца безаш болаш ма бий. Помещенеш а я говраш хахкалла шереи йIаьхен.

М. КАРАЕВ.

Автора сурташ тIа—арендаторий балха ди. ШоллагIча сурта юкъе вагIар Б. Куриеви цун новкъостий расчеташ, схемашка хьожаш ба.

ТОЛАМИЙ НИКЪ

Дукха дац Надтеречни районе цкъа дикача, тIаккха цIаьхха воча оагIорахьа хувцамаш ца хулаш, массе хана цхьатарра дика экономически дегIауха боахамаш. Царех цаI. «Кругловский» совхоз. Иштта дика болх бецун коллектива новкъостал дер наьха къахьегам хьалха дезала подрядагIа, тIаккха хозрасчетагIа, хIаьта тIехьарча хана арендагIа вIаштIехьбаккхар а да.

Миштад шун боахаме аренда хIанзара хьал? Цу совхоза парткома секретарага Дакаев Арболтага иштта хаттар дага а доацаш данзар аз дукха ха йоацца цунца вIашагIкхийттача. Цунна дала шин тайпара жоп да. Цкъа-дале, укхаза арендатораша ка бола ялаташ кхеду, хIаьта уж цар шоаш чуэца шоллагIа шу да. ШозлагIа-дале, арендо цу боахаме боаккхар хьалхара гIа мара а бац. ХIаьта сона жоп луш цо аьлар:

— ДIадахача шераца нийсдича, кхаш леладерий гIулакхаш укх шера дукха дикагIа да. Масала, план 21 центнер йолаш хIара гектара тIара 24,2 центнер ка бола ялат аьрдар комбайнераша. Цу дерригне карагIдалийтар лийрхIар 1455 тонн йолаш 1865 тонн ялат чуда. ДоагIачул дукхагIа дIаделар из арендатораша паччахьалкхенна а.

Цу толамашка кхача новкъостал дир эггара хьалха лаьтта дай шоаш болга наха хоадаларо. Кхашкара хьа мел даьккхар, хьалха саннз толхадара мара гIулакх тоадара лоадама хIама а ца деш къахьегамхоша даьккхар даа Iема бараштa а доацаш, шоай хьал - таро тоаяра мара дIагIоргдоацилга а ховш, шоай низ дIа мел кхсачар дир соахка гурахьа лаьтта кийчдеш, ялат дIадувш, чуэцаш деррига балхаш ма хулла дикагIа чакхдаха гIерташ. ХIаьта хьагучча тайпара, даьр довнзар.

Ала деза из совхоз комсаш кхеяра лостам болаш йолга. Иштта доллаше а, боккха теркам тIабохийт укхаза ялата, ялата бобови культураш кхеяра.

Ялат — дерриене корта, аьле наха юкъе бакъ а долаш, оалашдар дег чу дижад совхозарча кхаш леладерашта.

Вешта хьа хаттара кхыча тайпара жоп дала велча, — дувц дIахо Дакаева, — аз иштта аргдар. Арендо кIоарга оалаш хецаш латт тха боахаме. Совхоза администраце арендатораштa дагар дар ду, царна тIехьа я. Шоашта хеттача тайпара шоай боахам вIаштIехьбаккха пурам деннад —Бакъда, лаихе латтача района а республика а кулгалхоша хIанз а план лу тхона лаьрхIа тайпа культураш дIае а цар хьувкъам паччахьалкхенга бохка а.

Цу тайпара, госзаказ кхоачаш ца дича далац. Духьалдаьлча удобренех, дIадувча фух, бензинах, солярках, кхашка а боахама кхыча участкашка а лерттIа болх дIабахьа кхы мел эшачох доахаргда. дукха къаьхьл а ца деш. Дувца па эшаш массарна дика ховш а да из, къайле йоаца долаш дар а да. Цудухьа шийна енна планаш арендатораштa юкъе ца ийнкъача а ялац администраци. Цкъабакъда, екъац нийсхо хургйолаш хIара бригада производственни низашка хьежжа мара-м. ХIара коллективо даьккхача, масала, ялатах договорагIа доагIар совхоза хьаденначул тIехьагIа дисар шоай лоIаме наха пайда эцара дут. Безам бале, льготни хьалашка хьежжа боахамга дохка е щоашка дита бокъо я наьхьа. Цу гIулакха уж раьза а ба.

Ха тIакхаьчай, аьнна хет сона хIанз арендаторех шоаех дувца а. Эггара хьалха ала безам ба са коммуниста Сербиев Махьмада кулгалдеча бригадах. Цун коллектив люцерна ги кхедара лостам болаш я. Халахете а, цунна енна планаш хьалха арендагIа болх балехьа хинначарел лахагIа я. ХIаьта а бохац нах. Низ дIакхоачар деш къахьег. Цудухьа толамаш а доах.

ХIара шу ме доал лакхлуш ба хIара гектара тIара боала хьувкъам. Масала, соахка лурчагIа хинначул 238 процент дукхагIа даьккхар люцерна ги. Укх шера хургйолчох дувца хьалхе да. Цхьабакъда, хIанзарча хIара гектара тIара чуэцача хьувкъамга диллача, из соахкарчул кIезигагIа хуле а, 30 процент дукхагIа бала мегаш а ба.

Гинаев Мувсас, коммуниcташа Сельмурзаев Руслана, Шахаев Лаьчас кулгалдеча кхаь арендни бригадо ка бола ялаташ леладу. Дика да цар гIулакхаш а. Сельмурзаев Руслана ший новкъосташа лийрхIар план 153 тонн йолаш 242,6 тонн мукх чуийцар. хIаьта кIа планал совгIа 99 тонн долаш — 320 тонн даьккхар, кев план 45 тонн йолаш — 50 тонн. Цул совгIа кхы тIа 45 тонн доакъара рапс а кхейир.

ЛийрхIачул иштта дукхагIа юртбоахама культурай хьувкъам кхебеш, цу тайпара сурт да кхыча бригадашка а.

З. ДЖАББЕКОВА.

ЗАКОН-м ЦАI МАДИЙ

Дукха ха йоацца оаха йийшар «Советская Россия» яхача газета тIа араьнна «Законо дIадехар кхоачашде» яха заметка.

Цу тIа дувц РСФСР Лакхехьарча Совета къаман Совета — Председателa Р. Г. Абдулатипова г. Орджоникидзе РСФСР-ен Къулбаседа ХIирий АССР-ен, моттигерча Советийн халкъа депутаташца, Iилмани творчески интеллигенцеца, городской районийн исполкомий председателашца хиннача вIашагIкхетарех.

Из дика гIулакх да, пайдане хIама а да. Цхьабакъда кхетадеш дац цхьаькха. Цу заметка тIа дувцачогIа Советски Союзе мел дахача халкъаща интернационализма, солидарноста уйла йолаш болча Къулбаседа ХIирийчен къахьегамхоша, шоай йоаль бокъонаш юхаметтаоттае гIерташ, хIиршта а кхыдолча къамашта а санна, шоай автономи шоай цIа, кIур безаш болча гIалгIайчен викалаша дувцар законагIа ца доагIа доазонаш дIадехилга хIана лерхI.

Уж законаш цаIаш дацтеш деррига къамашта а халкъашта а?

Цу тайпара цхьа къам Iотеlадеш, вож хьалхестадеш дола хIамаш ца леладича бакъахьа да кепайоазон центральни органаша а. Къамашта юкъе юкъ йолар, уж кхы а айхьаза дахар мара хIама хилац цунах.

Дувце, бакъдар дувца деза массане а. ТIаккха законо дIадехар дой-м гIалгIай бокъонаш йназа юхаметтаоттае еза. Закон-м цаI мара мичад массанена а.

М. ЦОЛОЕВ,
Наьсар - Кертерча СШ директор.

Я. АРСЕЛЬГОВ,
Наьсар - Кертерча юрта Совета председатель.

Ворона Григорий Моисеевич, ваьв 1905 шера, Краснодарски крае, тIахьийхав Октябрьски райвоенкомато, салте, дIавеллав 1944 шера 28 феврале, (вежаралла кашмашка), Гомельски областе, Калинковически районе.

Голиненко Юрий Иванович, тIахьийхав Октябрьски райвоенкомато, гIулакх даьд п/п 19774, салте, дIавеллав 1944 шера 20 июне Молдавски ССР, Дубоссарски районе, Дороцкое яхача юрта. Нана: Бабкина Анна Ивановна, ях городе Грозне, ул. Алексеевски, 85.

Капустин Николай Андреевич, тIахьийхав Октябрьски райвоенкомато, гIулакх даьд 166 кв сп., гв. салте, дIавеллав 1944 шера 24 июне. Пермски области, Пружиница яхача юрта е Гомельски области Октябрьски района, Любань яхача юрта. Гаргара нах бах г. Грозне ул. Возрождени, 112, е г. Кизляре.

Павловски Константин Михайлович, тIахьийхав Октябрьски райвоенкомато, лейтенант, дIавеллав 1945 шера 11 марта Латвийски ССР Салдусски районе. Нана: Павловская Р. А., ях городе Грозне, ул. Завгородни, 87.

Скрыпниченко Петр Иванович, тIахьийхав Октябрьски райвоенкомато зIамагIвола сержант. дIавеллав 1943 шера 24 феврале Краснодарски крае городе Новороссийске. Нана: Скрыпниченко Мария Ивановна ях городе Грозне, ул. Украински, 14.

Спиваков Даниел Григорьевич, тIахьийхав Октябрьски райвоенкомато, старшина, дIавеллав 1944 шера 8 апреле Тернопольски области, Бучачски района, городе Бучаче.

Шаулов Давид Лазаревич, тIахьийхав Октябрьски райвоенкомато, салте, дIавеллав 1944 шера 12 июне Псковски области Ясковски района. Колобаново яхача юрта.

Кудашев Семен Никитович, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, капитан, дIавеллав 1943 шера 24 августа е 1941 шера. Харьковски области Дергачевски района Солоницевски яхача юрта.

Рахимов Абдул Касимович, ваьв 1925 шера городе Грозне, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, гIулакх даьд 309 гв. ст. полк. 109 гв., гв. салте, дIавеллав 1944 шера 2 январе Херсонски области Горностаевски районе Марьински яхача юрта. Нана: Рахимова Нана, ях городе Грозне, 4, Московски участка, корпус 34.

Саранцев Ефим Павлович, тIаьхьийхав Старопромысловски райвоенкомато, салте, дIавеллав 1942 шера 5 ноябре, Северо - Осетински АССР, Пригородни района.

Тарасьянц Арзуп Сараевич, ваьв 1899 шера, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, гIулакх даьд, п/п 92410, Великолукски района, Купуйски с/с, Чернозем яхача юрта. Сесаг: Тарасьянц Елизавета Агибековна, городе Грозне-4, ях; 69 уч. кор., 136, кв, 8.

Ткаченко Алексей Иванович, ваьв 1923 шера, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, салте, дIавеллав 1942 шера 10 ноябре. Гаргара нах бах городе Грозне-4, 129 уч., 92 кор., кв. 20.

Иванов Иван Кузьмич, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато гIулакх даьд, п/п 77018, дIавеллав 1944 шера 13 марта Псковски области Пустошински района Новы с/с Сергейцево яхача юрта.

Пуляев Герман Акимович, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, гIулакх даьд, п/п 62931 салте, дIавеллав 1944 шера 14 январе Псковски области Пустошински районо Новы с/с, Сергейцево яхача юрта. Сесаг: Гуляева Анна Ивановна, ях г. Грозне, пос. Горагорске, 151, ЧИАССР.

Монашин Григорий Павлович, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, салте, дIавеллав Волгоградски области Михайловка районе Михайловка яхача юрта.

Купин Андрей Филатович, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, гIулакх даьд, п/п 39552 «а», салте, дIавеллав 1943 шера 17 мае Краснодарски крае, Абински районе Шапсугски яхача юрта.

Скуба Анатолий Савельевич, ваьв 1905 шера тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, салте, дIавеллав 1943 шера 3 мае Молдавски ССР Слободзейски района Кицканы яхача юрта.

Федоров Владимир Иванович, ваьв 1924 шера, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, лейтенант, дIавеллав 1943 шера 19 феврале Донецки области, Доброполье яхача городе. Гаргара нах бах Старопромысловски районе 124 ул., кор. 410, кв. 9.

Гусев Виктор Васильевич, тIахьийхав Старопромысловски райвоенкомато, салте, дIавеллав 9 е 4 сентябре 1941 шера Калинински области городе Зап. Двина. Гаргара нах бах Старопромысловски районе, 12, кв. 10.

Ширяев Николай Семенович, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд лав 1944 шера 28 феврале, в/л 37712, сержант, дIавеллав Псковски области Пустошински районе Сергейцево яхача юрта. Йиша: Ширяева - Мурирчева Анна Семеновна ях г. Грозне, ул. Бильзни, 17.

Матвеев Иосиф Андреевич, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, сержант, дIавеллав 1942 шера 7 марта Ясковски области Пустошински районе Линец яхача юрта.

Маркитантов Федор Иванович, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд в/ч 44715, гв. сержант, дIавеллав 1944 шера 15 марта Псковски области Пустошински районе Шалахово яхача юрта. Да: Маркитантов Иван Иванович ях г. Грозне ул. Курортни, 68.

Коваленко Василий Осипович, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд 97, гв. стр. полк, зIамагIвола сержант. дIавеллав 1944 шера 13 марта Псковски области, Пустошински районе Сергейцевояхача юрта. Сесаг: Кваленко Анна Васильевна, ях г. Грозне, ул. Мазутни, 3, кв. 4.

Мартынюк Михаил Алексеевич, тIахьийхав, Ленински райвоенкомато, дIавеллав 1944 шера 13 марта Псковски области, Пустошки яхача городе.

1941—1945 ШЕРАШКА НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР РАЙГОРВОЕНКОМАТАШКА ТIАХЬЙИХА ДАЙМЕХКА СИЙЛАХЬ-БОККХАЧА ТIЕМА ШЕРАШКА ТIОМ БЕШ А ГОСПИТАЛАШКА ЧОВНЕХ А БАЙНА, ДЕДОАЦАШ БАЙНА БIУХОЙ

КАРТОЧКА-ПАМЯТЬ

военнослужащего, погибшего в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.

Фамилия .... Имя .... Отчество ....

Дата, год и место рождения .... 19 г.

....

Национальность ....

Место работы, кем работал ....

Время призыва в армию, каким военкоматом «.....» .... 19 г.

Наименование воинской части, в которой служил ....

Воинское звание ....

Партийность ....

Правительственные награды ....

Время и причина выбытия «.....» .... 19 г.

Место захоронения ....

Сведения о родственниках, адреса местожительства ....

Основания для заполнения карточки ....

Грозный, объединение «Книга», 1990 2234—10 000

Спискаш тIа ца тоъаш дола, шоашта хов даннеш анкета тIа IотIа а яздий, республикански военкомате дIадахьийта.

Кантемиров Емельян Сергеевич, ваьв 1900 шера тIахьийхав Ленински райвоенкомато, салте, дIавеллав 1944 шера 9 январе Псковски области Пустошински районе Шалахова яхача юрта. ЙоI: Кантемирова К. Е., ях ул. Стахановцев, 16, ПТУ № 5.

Александров Константин Андреевич, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд 1128 арт. полк, ефрейтор, дIавеллав, 1944 шера, 24 е 28 апреле, Ивано - Франковски области, Коломыски районе, Лиепая Слободка, яхача юрта. Сесаг: Кортоева Раиса Георгиевна, ях г. Грозне, ул. К. Маркса, 49.

Погожев е Погожаев Дмитрий Федорович. тIахьийхав Ленински райвоенкомато, салте, дIавеллав 1942 шера 12 феврале Донецки области Краснолимански районе Терны яхача юрта.

Кузнецов Пантелей Алексеевич, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд п/п 04010, салте, дIавеллав 1944 шера 17 марта Николаевски области Николаевски районе Котлярово яхача юрта. Сесаг: Цендровская Клавдия Ивановна ях, г. Грозне Кирпични завод.

Радченко Василий Николаевич, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд 122 ОМСБ, гв. сержант, дIавеллав 1944 шера 29 марта Николаевски области Николаевски районе Гороховка е Воскресенск яхача юрта. Гаргара нах бах г. Грозне, пр. Революци, 3.

Сапронов е Сапрунов Григорич Андреевич, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд 179 ГСД, салте, дIавеллав 1944 шера 19 марта Николаевски области Николаевски районе Бармашово юрта. Нана: Сапронова Евдокия Петровна ях г. Грозне, ул. Заводской, 48.

Мантуров Леонид Михайлович, ваьв 1922 шера, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, ефрейтор, дIавеллав 1944 шера декабре, Латвийски ССР, Кулдычески районе. Нана: Мантурова Ульяна Прокофьевна, ях г. Грозне, ул. Орловски, 40, кв. 6.

Дубровин Константин Алексеевич, ваьв, г. Грозне эрсе, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, дIавеллав, 1942 шера 2 декабре Калинински области, Бельски района Демяхи яхача юрта Гаргара нах бах г. Грозне, ул. Большая, 22.

Кузьмин Дмитрий Иванович, ваьв 1903 шера, тIахьийхав Ленински райвоенкомато ,салте, дIавеллав, 1942 шера 12 феврале Донецки области Краснолимански районе Терны яхача юрта. Гаргара нах Кузьмин О. П. вах г. Грозне ул. Партизанская, 32.

Свечински Иван Васильевич, тIаьхьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд 984 СП 275 СД, салте, дIавеллав 1942 шера, 25 марта Донецкий области Краснолимански районе Каленики яхача юрта.

Филимонов Иван Алексеевич, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд п/п 06772, старшина, дIавеллав 1943 шера, 22 августа, Донецки области Красношански районе Липовое яхача юрта.

Исаев Юнади Мирцеулович, ваьв 1910 шера, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд 14 гв. кд., дIавеллав 29 октябре е 3 октябре 1943 шера Черниговски области Менски районе Березка яхача юрта.

Улыбин Александр Денисович, ваьв 1897 шера, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд 189 СД, дIавеллав 1944 шера 10 январе Черниговски области, г. Нежине.

Кухаренко Борис Евдокимович, ваьв 1924 шера г. Грозне тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд 4 гв. стр. дивизи, салте, дIавеллав, 1942 шера, 8 декабре Сталинградски области Чир яхача станице. Гаргара нах Кухаренко Е. вах г. Грозне, ул. Курортни, 18.

Таранапов Дмитрий Степанович, тIахьихав Ленински райвоенкомато гIулакх даьд 538 минно, север. батальон, салте, дIавеллар 1941 шера 26 декабре Калужски области, Жуковски районе Воробьи яхача юрта. Гаргара нах ба, г. Грозне, ул. Украински, е Новогински, 13.

Осипов Богдан Баданович, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, гIулакх даьд эвакогоспиталь, 1857, зIамагIвола сержант, дIавеллав 1943 шера 14 сентябре Московски области, г. Калуге. Гаргара нах бах городе Грозне, ул. Курортни, 8.

Катаргин Анатолий Алексеевич, тIахьийхав Ленински райвоенкомато, сержант, дIавеллав 1944 шера 28 июне Молд. ССР, Григориопольски районе Буторы яхача юрта. Нана: Катаргина Акулина В., ях г. Грозне, Петропавловски, д. 26.

Доакъар-керттера йоакхо

ХЬАЛХАЛАТТАРАШЦА НИЙСЛУШ

Доакъар кийчдеш хинна аргIанара цхьаькха цхьа бутт а дIабаьннаб. Республикански яхьашка хьажжа цун доакъашхошта доагIаш дола совгIаташ лургда. Грозненски района боахамий доакъар кийчдаьрашта эггара хьалхарча аргIана совгIаташ дала доагIа, хIана аьлча цар йол кийчъяра шера йоагIа план кхоалагIча сентябре кхоачашъяьй. Укхазарча колхозаша, совхозаша хьатIадоагIача Iай хьайбашта лаьрхIа кийчъяь 19,5 эзар тонн тайп-тайпара баьцаш. хIаьта кхы дIахо а из болх соца ца беш хьайоагIаш а я уж коллективаш. Иштта, укх тIеххьарча кIирагIа укхаза 2000 гаргга тонн йол хьал а етта дIакъайлай.

Массайолча моттигашка йол хьанхара темпаш лакхлуш я. Мадарра аьлча, Ачхоймартановцаша шоай план кхоачашъяьй, хIаьта из 91 процент мара кхоачашъяьяц наурцаша, 80—85 процент—Гудермесскии Малгобексии района боахамаша. Динза дисараш кхоачаш а деш, республике эггара лахагIча темпашца йол хьоккаш ба ножайюртовцаш. Укх тIеххьарча кирагIа дукха хIама ца эшшаш 3000 тонн хьалха хьенхачунна тIанхийттай районе. Еррига кийчъяь йол 9489 тонн я, из соахка цу ханна хинначул 1331 тонн дукхагIа я.

Хьалха латтарашца нийсбала хьажа мегаргбар Назрановскии, Сунженскии. Урус-Мартановскии районий доакъар кийчлераш. Иштта ала доагIар Шатойскии Веденски районий боахамашка а.

Эггара низкъала ха я вайна силосеи хьажкъий плантацешка. Силос тIехь—тIехьа дукхагIа йоллаш я. Из бакъдеш да, дIадахача кIирагIа траншеешка елла силос 83,5 эзар тонн йолча карарча кIирах 34,1 эзар тонн дукхагIа елла хилар.

БIарчча хьайицача республике гIолла кийчъяь силос соахка цу хана хинначул 3,2 эзар тонн дукхагIа я. Республикански къахьегама яхьашка хьалхалаттачарех ба 77—78 процент шоай план кхоачашъяьраш: гудермесцаш, грозненцаш, надтеречненцаш.

Хьайбаштa условни лаьрхIа цхьан керта доакъара единицай центнерий боараме доакъар Iоадара яхье хьалхар моттиг хувцаелар. Из дIа лаьцар надтеречни боахамаша. КхоалагIча сентябре цхьан лаьрхIа 16,9 центнер доакъара единица а йолаш ачхоймартановцел хьалхабаьннаб уж. Гуйре хьатIаенаяле а дIайха а хоза а деноштдa вайна. Цудухьа доакъар кийчдара йола темпаш лох а ца йолийташ къахьега таро я боахамий коллективай. Цул совгIа, цу гIулакха сухалбе а беза, хIана аьлча, Iан культураш дIае лаьтта кийчде дезаш йола ха хьатIакхоачаш латт. Цул совгIа дукхача наьха низ, хьинар, техника а эш баьцадаараш чуэцача. Ахархошка салаIа йиш хургьяц. Цудухьа тIехьагIа шоаш зехьа ха ца йоаярах пайда барах доаккхал а деш дIахьоргья цар шоай ха.

1990 шера 3 сентябрь тIакх оачаш Республика боахамашка доакъар кийчдара бола хоам

Районаш	Йол: план	Йол: факт.	Сенаж: план	Сенаж: факт.	Силос: факт.	Силос: план	Баьпа хьоари гранулаши (тоннаш): план	Баьпа хьоари гранулаши (тоннаш): факт.	Условни цхьан керта кийчъяь доакъара единиций центнераш: 1990 г.	Условни цхьан керта кийчъяь доакъара единиций центнераш: 1989 г.
Ачхой-Мартановски	2770	2752	3800	6363	33450	23570	250	270	16,6	13,3
Веденски	11543	1730	—	—	20530	5360	—	—	3,9	6,0
Грозненски	19411	19468	2260	2437	124153	97242	550	790	14,5	13,7
Гудермесски	11706	9598	3555	7684	31627	24750	—	—	14,2	10,4
Малгобекски	8382	7140	—	900	34737	19950	—	—	12,7	12,2
Надтеречни	24051	17803	7100	2476	68490	53000	900	188	16,9	13,8
Назрановски	8258	4451	3610	812	54736	15495	—	—	7,7	7,4
Наурски	30665	28037	—	1808	56950	36827	2750	1076	10,1	12,3
Ножай-Юртовски	11201	9489	5004	6029	11795	5226	—	40	12,8	10,9
Шатойски	18096	4639	—	—	13720	6940	100	64	4,7	9,1
Сунженски	12730	7329	4650	1874	112945	66388	1510	588	10,2	10,9
Урус-Мартановски	3930	2515	6700	7850	35600	11535	1000	175	11,9	9,1
Шалински	8562	6637	—	500	58520	35450	350	125	14,9	12,6
Щелковски	34358	26857	7100	7766	70266	40439	8100	6481	8,2	9,2
По республике гIолла 2	215260	150434	44779	46879	742519	449181	15850	9797	11,1	11,0

ЛИТЕРАТУРНИ ОАГIУВ

ЯНДИЕВ ДЖАМАЛДИН ШИЙ ВОIАЦА (ПОЭТА АРХИВЕРА).

КХОЛЛАМА НАЬКЪАШ ТОХКАШ

(интервью)

Укх деношка тха корреспондент вIашагIкхийтар Москверча, М. Горька цIерагIча Литературни института йоккхагIа йолча преподавателаца, филологически Iилмай кандидатаца Яндиева Марем Джамалдиновнайца. Цар шинне хинна къамаьл лохе доаладу оаха.

КОРР. — Марем Джамалдиновна, литературни процесс тахкарца а цо вахара хьалхашка увтгаду хаттараш дашхарца а бувзабенна ба Iа беш бола болх. Миштад, хьона хетачох, гIалгIай литература тахан ди?

ЯНДИЕВА. — БоккхагIча яздархой никъ чоалхане ба, дукха лалонаш нийсъеннай цар вахаре: революци а, Граждански тIом а, Iодахьийтар а. Цул совгIа, «перестройка» дIайолаялалехьа хинна деррига советски литература, цIи хезача критика И. Золотусски аьннача тайпара, «паччахьалкхен литература» хиннад. Социальни заказаш кхоачашдара тIаберзабаь хиннаб яздархой беррига низ. Цу «паччахьалкхен литературан» къаьгга дола тешал да таханарча денга кхачалца дола гIалгIай литература а. ДукхагIча даькъе социальни заказашца бувзабеннаб гIалгIай боккхагIча яздархой кхоллам. Цу гIулакхо новкъарло яьй царна боккъонца бола гоазанчаш а хинна дIаотта..

КОРР.: — ХIаьта, ханага диллача, «юкъера» барийн «зIамагIа» барийн кхоллам миштаб?

ЯНДИЕВА — Юкъера яздархой вахаре махулла дикагIа дIатарле гIийрттаб. Дерриганеца раьза хиннаб уж, ира хаттараш юстара дуташ дIаихаб. Харцлар гучадаккха гIиртабац. Ишттa я «застоя» хан-юкъ.

«ЗIамагIа» бараштa аттa дац тахан. Шоай кхоллама ларде оттаде, ер ма дий аьнна, башха - дика къаман литература дац царна. Цудухьа, шоай гуманитарни культурни боарам ца хаддаш лакхбар — из да цар керттера декхар. ДукхагIа болча къоначча яздархой кхолламе къаман духовни ориентираш кораягIац. Уж ориентираш корайнча мара боккъонца кхетадергдац яздархочо «ше сендухьа язду» а «ше сендухьа литературни новкъа ваьннав а».

КОРР. — Сенца белгала хиннаб, хIаьта, хьона хетачох, Яндиев Джамалдина кхоллама никъ?

ЯНДИЕВА — Са да а боккхагIча яздархоех ва. Цхьабакъда, цун кхоллама никъ шийна тайпара ба. Тахан, цун поэтически тIехьаленга вай хьежача, гучадоал «паччахьалкхен литературана» юкъе из тарлуш йоацилга. Iаьдала гIулакхаш хестадар дац Джамалдина стихашка керттерадар — сага сина цIенал, вахара а валара а хьалхашкара сага бехктокхамал, сага оамалшара дика мел дар хоастадар да. ЦIанкха а тишлургIйоаца, къамо массаза а еза лоархIаргйола ориентираш я поэта шийна хержараш.

Боккъонца волча яздархочун кхоллам сага укх дунен тIа ваха новкъостал деш хул, моллагIа хьал отте а, доал моллагIча низий карахкоаче а. «Паччахьалкхен литература» а доацаш, «сага» литература хила деза боккъонца дола литература.

КОРР. — Боккъонца дола литература кхолла гIерташта даим хала хиннад. Къаьстта аьлча, «застоя» шерашка а. Аттa хинна хургдац Джамалдина а?

ЯНДИЕВА — Сона дага мел доагIа, са да даим ший дег чу раьза вацар гонахьарча административно - командни режимо оттадаьча хьала. Iаьдалца бухьвала гIийртавеце а, ший кхетаме а дего а тIа ца эцача гIулакха юкъе ваха хиннавац из.

Са даь 50 шу дизар Iаьдало шерра дездар ший бахьа долаш дар. Ше дIадоладеш мел дар, из бакъдале а, харцдале а, хьаллоапаргдолаш са да карейомо гIертар хьакимаш. Уж «ловзараш» тIаийцанзар поэта. Массанена довзаш да парте Нохч-ГIалгIай обкома хьакимашца къамаьл долаш цо аьннар:

— Секретараш дIаух, поэташ бус.

Са да юстараваьлар харцахьа кхестача общества чархана. Цул тIехьагIа хабараш доладелар Яндиев Джамалдин кхы стихаш, язлуш вац, цун поэтически хьаст лекъаб, яхаш. Уж хабараш харцдолга гучадаьккхад поэт венначул тIехьагIа кепатехача цун керда ча стихай сборнико.

КОРР. — Нагахьа санна, вай халкъ Iодахьийта децаре, гIалгIай йоазанхой кхоллама никъ аттагIа хургбар аьнна хетий хьона?

ЯНДИЕВА — Хетац. Вай Iодахьийтадецаре а, яздархошта тIалатта паччахьалкхен кулга дозал дайлургдацар. Ишта а вешта а дукхагIа бараш карабугар цу хьало. Из бахьан долаш вIалла аттагIа хургбацар аьнна хетт сона цар кхоллама никъ.

КОРР. — ХIаьта, вай автономи меттаоттайойя, тоалургдий, хьона хетачох, гIалгIай литература гIулакхаш?

ЯНДИЕВА — Тоадала мет. ХIана аьлча, дукхагIа таронаш хургья аьха доаца «духовни кха» аха. ДукхагIа таронаш хургья яздаьр кепатоха а.

КОРР. — ТIеххьара хаттар. Юха а Джамалдинах дело сона. Хетачох, цун кхоллам халкъо карабераабаь баьннабац. Халкъага бизза дIакхаьчабац из, МалагIа гIулакхаш да цу хьакъехьа дIахо де лерхIараш?

ЯНДИЕВА — «Современник» яхача издательстве укх шера арадоал «Лоаман бовхьаш» цIи йола вахарера дIабахача Къулбаседа Кавказерча поэтий сборник. Цун цхьа лоархIаме дакъа Яндиея Джамалдина кхолламо дIалоац. Цул совгIа, аз айса оттa а даь, Нохч-ГIалгIай книжни издательстве дIачуденнад поэта ши том, гIалгIай меттала. Эрсий меттала айса кийчдаь ши том Москве арадаккха лерхI аз.

Поэт вовзаш хинначар дагалувцамаши, письмоши, фотографеши, кхыдола документаши чулоацаш да «Джамалдин Яндиев — вовзаш вар а вовзаш воапар а» яха книжка. Из Грозне арадаргда 1992-гIча шера.

КОРР. — Аьттув балба хьа дага мел латтар кхоачашде.

ЯНДИЕВА — Массане а балба аьттув.

Интервью яйцар
Г. ГАГИЕВ.

ЯНДИЕВ ДЖАМАЛДИН

ЗАМАН КИЗГА ЧУ ХЬЕЖАШ

ТалгIена тIехьа из талгIе санна
Денна тIехьа ди додаш ха дIайода,
Заман дийна теш се хинна
Дегаца доаккхал деш со а вода.

Цкъаза са заман къаьга кизга
Iуйран дохк этте баьдлуш хинна
дале а,
Цхьайолча хана дукха, кIезига
Дега тIа бала отташ хиннабале а,

Заман тешаме воI сайх лархIарах
Аз сай вахарах дилла доаккхал ду.
Хозал, дикал даьтта йовзийтарах,
Аз Сийдолча Даьхен боккха хам бу.

БIарг отталца со цу чу хьажарах,
Деррига дайна, зийна со варгвац,
Мотт бащалца со дувца гIертарах,
Деррига дийца, аьнна а варгвац.

Сона дилла дийзад,
Сона дег чура лайнад
Заман кизга чу сага сурт
Шаккха нийрча ца отталга,
Лаьттара вахара беркат
Ишттa беркате цу чу латталга.

ДАЬЙ ДАГАБЕХА

Таьзет деча санна Iаьржделла,
ДжIайрахой чIоже латт гуйран дохк.
Ер хиннаб са даьй миска баьха
Из маьттаза, къора, къиза мохк.

Укхаза хиннад цар вахар, валар,
Яьсса цIенче, из ерига йIовхал,
Укхаза леладаьд цар хала
Шоай гIийла хьоашал, миска йошал.

Укхаза дагIа, михо тишдаь,
Шоаех хьаргIий пхьор хилар кхераш,
Са дай дийна боллашехь чухийша
Уж маьлхара кашамаш.

ДIа яьгIай къоначо боал тийса,
Ша бича сийца хина хьайра,
Укхаза гIийттай-кх
Кхоаненга цар са тийса

Из лоаман маьлха Iуйре.
Тахан из деррига дагадехача,
БIаргашка Iаьржа боад етт.
Да вала цу вахара аьле,
Дог доххал хала хет.

ХАШАГУЛЬГОВ IАЬЛА

ТУШОЛ

Тушол ягIа дай тIа хайна.
— Тушол, кхий чу бIи бе
хьайна!
Фуаш де, кIоригаш яха,
царна даа нIаний кхахьа.
Хьежаш вагIаргва со
хьога.
Хьажал, Iад дац хьона
сога.
Аз хIанз вIалла кхерий
деттац,
Хьалха мо йиIигех
летац.
Воккха хинпав, деша
вагIа,
дешар дукха деза чIоагIа.
Абата тIа я хьо ягIаш:
— Ку-пу-пук!
Ку-пу-пук! — яхаш.
Хоза диллад хьа сурт
цу тIа.
КIаьнк а вагIа цу сурта
тIа.
Со ва йоах из лоалахочо.
Тара бац цун сона цхьа чо!
Оалхазар-м да хьона тара.
Хьаенай хьо книжка
тIара?
Енаеций? Мегаьд
хIаьта.
Пурам лу аз хьона гIатта.
Бакъда, бIи тха кхий
чу балахь, —
Тхона шортта беркат
лелахь!
Тушол (я) — удод.

ФАЬРГ

Фаьлг, фаьлг,
фура фаьлг!
ЦIакхаьчад са фаьрг!
Ниш лекхаш дагIа.
Хьажал, мишта лекх!
Хоза да чIоагIа.
Хьо дIаяла, лекъ!
Фаьрг (да) — соловей.

ФАЬРАХЬАЗИЛГ

Фаьрахьазилг
Фарта тIа хиннад.
Фаьрахьазилг
Фуртоге денад.
Фаьрахьазилг
Фалхана хургда.
Фаьрахьазилг
Фаьрге а гургда.
Фаьрахьазилг
Фаьппийче дах хIанз.
Фаьрахьазилг
вай рузкъа, нах, ганз,
хайра, хьал, хьурмат,
йиш-таро, беркат.

Фаьрахьазилг (да) — жар-птица.

ЧУРЧА ХОЗАЛГА ХЬЕЖЖА

(РЕЦЕНЗИ)

Сага чура хозал юхь тIа хул, оалаш хиннад вай даьца. Книжка а да сага яр мо ший юхь йолаш. Зийнадий оаш: цхьадолча книжкай бетта гаргашта IотIахьожжаше а хов цар чулоацам-бала кхайкабеш ба е ираз дувцаш ба.

ХIаьта а массадолча книжкай таро хилац мотт сона шоай чулоацамга хьажжа дола «дувхар» дувха. Уж «барзкъаш» тега мастераш-издателаш тайп-тайпара болга хургда-кх из.

Из ишттa да е вешта да хац сона, бакъда, дукха ха йоацаш Нохч-ГIалгIай «Книга» яхача издательско-полиграфически объединене кепатехача Кодзоев Аюба Iийсай «Дувцараш» яхача книжках кулгаш диттараш-м во пхьараш ба. Тикашка йохка хIамаш юкъе ехкар мо долча наьхатах яь цун бетта гаргаш-м ювца а езац. КIора мо Iаьржача алапашца яздаь «Кодзоев Iийса» аьнна цу тIа ца латтаре кхыча книжкашта юкъе бIарго зуврг а дацар из. ВIаь шера полка тIа иллача санна бесаздаьнна, саго Iаяха теркам тIабохийтаргбоацаш да из. Лоацца аьлча, нийрчача «упаковкана юкъе деллад полиграфисташа Iийсай книжка. Хов сона: «Самофинансировани, самоокупаемость я тха,—аргда цар, — шей-ней эш тхона». ХIама дацар — брошюра миссел мара доацача цох боаккха мах кIезига баларе а — 40 кепиг, ТIера дIатIахьежача-м бац цун мах — 10 кепиг а. Чулоацамга хьажжа оттабаь хургба-кх цар цох из мах.

Аз ишттa дIаьхдаь ца дувца а мегар ер дош, нагахьа санна цу издательстве арадувла дукхагIа дола книжкаш, къаьстта моттигерча авторий «диткъа» дараш, кхы хозагIа долаш дувларе.

Ишттa я бетта гаргех йола са рецензи. ХIанз чулоацамах яр ювцаргьа вай лоацца. Iийсай хIара дувцар (ткъеста да уж цу книжка тIа) ший тайпара сюжет, композице механизм, хIаьта оала дош сагага товш дола баракъа мо духхьала цу дувцарга мара товргдоацаш а да. Бегаш а шортта ба. Ший произведеней турпалий кер чура бала бейбара духьа юкъе тувс уж авторо каст-каста. Масала, фу даь, сенца бейбертба 7—8 шу мара даланза волча спецпереселенцо - гIалгIай кIаьнко, тIем тIа бейнача ший маьреи вийеи сурташ тIа хи тIадамаш IотIа а ухийташ, елхаш ягIача эрсий йоккхачасага бала? Хий дувл кIаьнка бIаргех а. «ТIаккха, хьо хIана велх? — аьнна шийга йоккхача саго хаьттача, хIаьтта ше Iомаде доладаьча эрсий дешаца аьннад кIаьнко:

— Тыбе джалка. Мища джалка. Зачем умрал ево?

Цу дешаех белам а баьнна, йоаккха саг меттаеча, дилла моттиг йоацаш гIадвахар кIаьнк. Ишттa эрсий ахметтаца шийна ховр а ца ховр а дувцаш, ше везавенача йоккхача сага санъердам беш ер лелача гIолла «мичахьа ва ца ховш вейнавь аьнна повестка ена хинна йоккхача сага воI — Миша а цIанхаьчав. Йоккха дегагIоз хилар кIаьнка из цIавоагIа аьнна кхаъ баккха эггара хьалха ший вIаштIехьдаларах а.

— Из цIавоалаваьр со волаш санна хетар цунна, — йоах кIаьнко.

Ишттa чакхдоал: «ТIом сецачул тIехьагIа» яха дувцар.

Нах шоайла къахетаме хилча Даьла а оарцагIвоал, йоах.

Кхеравалар фуд ца ховш вола, догцIена, догкIаьда дола саг укх тайпара хьахьокх авторо. «Лоамашка кхелла лоаман саг вар из. Лоама чхар мо чIоагIен лоаман сигале санна цIенен вар из, — йоах авторо «Iасолта» яхача дувцар тIа. Йодаь юггачара йоI хьа а яькха, ший даьшка цо дIаелча, гаьнна дIахезар Iасолта цIи. ХIама дацар. Йодаь югача йоIа «ДIа ма йигийта со!» яхаш детта цIотIа хеза оарцагIваьнна валаре а. Ишттa моттиг нийсъелча тIехвоала саг-м — саг а вац вай лоам чурча даьй Iаьдалех. Укхан из хеза хиннад новкъа болхача исташа аьнна. Цар хьаьхийхача наькъ тIа низ дIа мел кхоач говр тIехьа хехкаш, уж хьа а лийца кхаь зIамигача сага карара йоI яккха аттa дац. Цудухьа яхай цун цIи селла наьха бага.

«Шоаш хуле, ва кIантий. Хила Iасолта мо». Яхача дешацца чакхйоалаш йиш а хиннай юртахоша цох лохкаш.

Мелла турпала хIама ше даьдар аьнна доаккхал деш а цох дош хеташ а хиннавац Iасолта. «Доаккхал ховргдолчунга кхача мегацарий из сийле, да ма хьанхарг!» — яьхад цунца яхь йолча кагийча наха. Юххера а барт баь хиннаб цар цун «чин» дохаде а из къарве а.

Из сурт хьахьонхаш йола сюжет кораяр а дагайохар а тамаш йолаш хIама да. Бакъда, автора из кораяьй.

Кхай тIара ший болх чакхбаьлча хIара сайрийна чуухаш хиннав Iасолта кашамашта юхе гIолла бодача наькъ тIа (кхычахьа гIолла ва никъ хиннабац). Цигга из кхераве лаьрхIад цунца яхь йолчар. Унзара сцена я авторо хьахьокхар, аьшка вале а, сачудоалла саг кхеравенна вувлалургволаш.

Баьдъеннача ханна чувоагIа Iасолта кашамашта IотIакхоаччаше а, кIай мерчеш а дувхаш, воча Iимадашца: «Ва-а, Iас-с-солта!» — яхаш укханга кхайкаш хиннаб «бейна нах».

— Шо малашд?! — аьннад укхо вIалла щек а воацаш, майрра.

— Дейна нах да тхо, — яхаш ах мерех лув оазаш юхахезай Iасолтана.

— Ай шо хIана гIайттад шоаш дIадехкача кашамашкара? Долле, Iодувша шошоай лахьташка, — яьхад Iасолта.

— Хьо воацаш гIоргдац тхо, — яьхад вокхар, елхача оазацца.

— Хьий, ваIалет шун докъаденнача зIокарацта! Йолле йовсараш, шоаш дIаехкача Iоювша! — аьнна гар миссел йола шалта а яьккха тIахьиддав царна Iасолта. Вожаш фур-р-р аьнна кашамашка юха чулийлхаб.

— Фуй ма хой хьона лелаер, — яьхад Iасолта, — шалта бетта а елла, ше дIахо водаш, — Даьра мегаргвацар шо дадача кашамашка дIаволлийта.

Ишттa хьахьонх йоазонхочо цу сага денал, камаьршал, къонахчал.

Къамаш цаI шоллагIчоа духьал оттаде. цхьаI хьалъайде, шоллагIдар IотоIаде къаьстта кагийдараш) цаI шоллагIчоа гоам-далийта гIерташ, «деррига халкъий Баьччас» — Джугашвилес лелаяь политика дага ца ехача Iелац цу книжка тIара «Фаьлг» яха дувцар дешаш. Геттара къоагадаь хьокх авторо къамаш «кхетаде» веннача кулар.

«Массаза топаш тIехьа етташ, юрташкара лелхайир из. Массаза лувцаш халбата кхийсар из...». Ишттa дIабоалабу авторо берзага ена гIелал ювцаш бола «фаьлг» яха дувцар. «Кхыча къамий мотт» а кхыйола оамалаш а цунга Iомаяйта а цунга ший «берзал» дитийта а гIерташ из чу ца кхоссаш цхьанкха хьайбай Iул дисадац. Вира кхелахо а йолаш, хьуна оакхараша цунна яь суд ишттa хиннай. Хьуна оакхарий собрани са айденна а ца хаддаш тIоарий тато кхайкаеш а хиннай. «Нагахьа санна, — яьхад Виро, — вай дувцача Iулашта юкъе яха укхан безам беце, гIажашта, котамашта юкъе а яхийта, фуъаш де Iомаергья вай ер (Хьу кхайкаеш тIоараш тох массане а тIодаш вIашка а детташ).

Ишттa суд а яь, доахана Iула ше юкъеяькхача эггара хьалха БугIанна качъяхай Бора. Меца йисаяц из цу бийсанна.

Цигара йодаяь из хьакхий Iула юкъе чутессай. «Шийна могачох са тохаш, шийга яхар деш, бIагал ца яла гIерташ, кхо-диъ ди даьккхад цо. Бакъда, моцала кIалъюсаш латташ хиннай из, хIана аьлча, хьакхарчаша мо ний чура деш а кхыйола хIама а юъалуш хиннаяц цунна. ДIаенна цхьан хурисках пхьор даь хиннад Берзо. Цигара йодаяь котамаштен гIажаштен юкъе чукхессай из. Цига а цаI мара йоаца боргIал а йиъа, дIанийкха хьунагIа яхай. Берза моттиг — берзий ординга юкъе я. Цун даьхе — хьу я. Цига мара сатуврдац цун.

Ишттa да цу дувцара маIан.

Цу тайпара сакъердаме дешалуш а дийша валлалша книжка бера Iодулалургдоацаш а да цу тIара кхы мел дола дувцараш а. Уж дешача хана шоана духьал увттаргда IотIа ца тохаш тIера ца доаккхаш шоаш долчча тайпара хьахьекха вай таханарча а селханарча а вахара тайп - тайпара сурташ.

Ше бехке а воацаш, сага даь зулам мел хала хул хьахьоькхаш да «Алхаст» яха дувцар. Юхе гIолла тIехвоалаш укхан полтув Iерги шоаех дIахьокхаенная аьнна бахьан а даьнкха, попарч мо бола къонахий тIа а беттабенна йийтта дIаводача Алхаста яьхад ши-шийца: «Маьржа-яI!.. Маро йийтта сесаг санна. дIа вода-кх хьо, Алхаст! Сий Iодийлачул тIехьагIа фу де воал-те хьо укхунах (дуненах — М. З.)». «Аьча дегI дацар лазар, ийша дог дар», — йоах авторо.

Кхы де хIама а доацаш новкъа воагIача паччахьа эпсара хаьн улла тура катеха хьа а даьккха, юха а ваха юхадийкхад Алхаста шийна даьр. Из бахьан долаш 10 шу суд а яь ше чуволлаш: «ХIанз-м дехкеваьнна хургва хьо Iайха даьчох — аьнна шийга хаьттача яьхад Алхаста: «А! А! Ай мичара. Дика болх ба эсало а ийца дIа ца ваха».

Цу массехк дувцара лоацца анализ йир аз кинжка беррига чулоацам цу тайпара сюжетни ирал йолаш теркам тIаозаш болга цIахьонкхар духьа.

ЦаI из да. ШоллагI-дале, Iийсай йоазон мотт вай къаьнарча наьна меттаца бувзабенна ба. Цудухьа да цун дешаш чулоацамах диза, оазах тайжа, оалаш долчун сурт ше догтIача метте оттадеш.

Халача лазарах цамогаш метта уллача йоIах: «...Цун фоартая дунихa сомагIа ма хетар цун керта кIажараш». «...Уллаше а боалоза кIерам санна ваше кхоачалу саг». («Шаше бокнхий нах» яхача дувцар тIара). ДIахо: «...ЙIайха яр цу дийнахьа, тите чу хьоа кхехкаш санна» («Даь воша» яхача дувцар тIара). «ЖIаркх!» — чакхам гIаттар (тепча чакхам — М. З.).

Ишттa да-кх Кодзоев Iийсас вай книжкай полка тIа дилла аьнна арадаьккха ший дувцарий сборник. ЧIоагIа пайда эцаргба цу тIара вай даьй оамалаш, традицеш йовза безам бараша, къаьстта кхувш боагIараша.

М. ЗАНГИЕВ,
журналист.

ГIАЛГIАЙ КИЦАШ

«Черсий чаккхала, наькъа бIоахала — цкъа техача тоъаргья дикача дына шод. Майдана йоккхала, наьха дукхала — цкъа аьлча тоъаргда харцхургдоаца дош...»

Кицаш... Уж дилла а сага вахаре лоархIаме моттиг дIалоацаш хиннад. ХIана аьлча, кицаша шоашта чухьа халкъа хьаькъал хьаIоадаьндаь, халкъана дика хетар а во хетар а цар къоастадендаь, сага бакъахьара никъ цар хьехандаь. Вешта аьлча, халкъа нравственни а этически а кодекс я кицаш. Цудухьа, цар, вайна новкъостал ду вахара новкъа нийслуш йола халонаш эшае, керда лакхаленаш караерзае. Цул совгIа, кицаша хозду сага къамаьл. Ший къамаьла юкъе кицаш кхувлаш вола саг безаме хет гонахьарчарна. Цу тайпарча сага сий дукхагIа ду наха. Из тайпара саг тешаме новкъост а ва: керттерадар лоадам боацачох хьакъоастаде хов цунна, (ший нравственни ориентир нийса йоландаь) цунца вода саг харцахьа гIоргвац.

Кицаш — халкъа юхь я, ший тайпара дола халкъа паспорт да.

Мальсагов Оарцхой Ахьмада гул а даь, оттa а даь гIалгIай кицай сборник арадаьннад Нохч-ГIалгIай книжни издательстве 1976-гIча шера. Из сборник дIадоладеш, Мальсагов Ахьмада язду:

«Сенах вовзаргва саг, дина ва из е вац? Саг вовзаргва леладеча гIулакхах, бувцача меттах, оалача дешах. Цудухьа, деша хам беш, из деза лоархIаш ворххIе даьх денз хьа вайнаха оалаш хиннад: **«Хозача дешо лакха лоам бошабаьб», «Хьалха а хьаже мара ког ма лоаза, тIехьа а хьаже мара дош ма ала», «Дош дешо доаккх», «Хозача дешо къорга чура лихь баьккхаб», «Топо цаI вийнав, метто нийс вийнав», «Воча дешо берза йорт йихьай», «ДIаьхача хабарал лоаца муш тол».**

КIоаргга уйла йолаш, меттахьа кхеташ, говзаме сурт дуллаш, дукхача наха довзаш а дезаш а долча вIашагIадехкача дешаех вайнаха кица оал. Вай къамаьла юкъе кица шера маIаи долаш да. Цу маIана чудоагIа нIоанолг, лоацца дувцар, сакъердаме хабар, хIаьта, дукхагIча даькъе ше мадарра дола кица а».

ГIалгIай кицаш газет дешараштa кердадахарах зе хургдац аьнна хет тхона, пайда мара. Боккхийчарна а кхувшбоагIачарна а, берашта а совгIат хургда аьнна хет. Цудухьа оаха лаьрхIад кицаш кепатоха — хIара номера тIа цхьацца дакъа.

АргIа йоаца эгIазло шера боа бала ба.
Аьлан воI агара ма валва, берза кIаза бIенара ма яйла.
Барт нийгIача коа дика денадац.
Борз хьунагIа мара сецаяц.
БоргIалах Iаха ена котам яьттIай.
Берза долаш жIале цергел чIоагIагIа да.
БIаьрингах тений а тохалургьяц,
вирах говр а хургьяц.
Ваха ваьннача хьаьщаца дика хиннав фусакда.
Визача хьаьшо бIаргаш наIаргахьа лийхкад.
Вира цIог лаьцар — хиво вихьав, дина цIог
лаьцар — хих ваьннав.
Вираца лаьтта Iаса вирах Iийхад.
ВоагIача хьаьша юхьал хозагIа хIама дац,
водача хана цун букъ мара.
ВоккхагIчунга нийс пхьа ба.
Воша — вешний, пхьу — берза.
Воча сагацара машарал дикача сагацара дов тол.

Гаргарча аьлан зурмал хозагIа хийттай гаьнарча
Iун зурма.
Гурахьа даьккхача таьлмех кIоригаш хиннаяц.
ГIумкий ворда тIа хайча — гIумкий илли ала.
Дакъа менге кIал а дилле, хьаьша гIулакх де.
ДоттагIчох дала лораволва со,
моастагIчох се лоралургвар со.
Дукха къаьший кхача новкъа буц яьннаяц.
Даьсса гали ураоттац.
Коч ветарал чухьанахьа я.
Кхайкханза бена пхьу доттанза бахаб.
Кхела тIехьа декхар доагIа, декхарийна тIехьа
харцо йоагIа, харцонна тIехьа даькъазло йоагIа.
Кхело боабаь бIарг са гуш хиннаб.
Къаьна венна — къа тIера даьннад, хьаша
ваха — бехк текхаб.
КIомала оала тIера кIомала ари йоал.
МагIа йоаллача берзо эгIа йоаллача газага хий
Iаьрж ма де яьхад.
Метта бихье — модз, метта кIал дохьаж.
Мехка эро мехка доаца цогал лаьцад.
Мехко ваьккхар ваьннав, мехко воаваьр—вайнав.
Наха даь гIулакх шийна ду.
Нитта оалан тIа кIа-буц яьннаяц.
Пхьа боаллаш веце ваха мегаргва.
Сиглара дошув-Iочуделхаш хилча а, къе нах хургбар.
Сон пристопи вIашагIалийтав: пристопо
сона а етташ, сона пристопа а етташ.
ТIемо воI ваьвац, тIемо воI вийнав.
Фусамда — устагI, хьаша — борз.

Фусам даьна худар де дага хиннадац,
хьаьшана кIо баккха дага хиннад.
Халкъа низ — бух боаца Iам,
Хий дехе, виза ва, хий ца дехе, марха да.
Хургдола хьазилг бIенара Iаьхад.
Хьаьша хьамара даьна пхьор хиннад.
Хьаьша ца везар сага ма везалва.
Хье вахача иехка лакха гIала йогIа.
Хьонка маьче тIа хьонка зIирг доагIа.
Эггара хозагIа дола хIама да, аьлча,
хьаргIо ший кIорит енай.
Эзар говр — етт дар веннав, эзар йиша —
воша дар ваьннав.
ЭгIа дог эттача новкъоста нувра фуъ бийхаб.
Цхьан кхерах гIала хиннаяц, цхьаьча
баьречун оаз яьннаяц.
ЦIийдаь аьшки шийла хийи вIаши товш дац.
Ше бувш дахко а царг техай.
Ше волча вена хьаша вовзац,
хьоашалха вахача ший вир довзац.
Ши лоам вIашагIкхийттабац, ши саг вIашагIкхийттав.
Ший цIагIа — хьаша, наьха цIагIа — юртда.
Ши моастагIа цхьан тхов кIала тарлац.
Юрта даьр а дисад, юрто даьр а дисад.
Юртаца нийгIачун кIур лекъаб, Iаьдалца бухьваьннар
корта боацаш висав.
Юртаца къийса борз яьхаяц, юрт яьхай.
Яй кхийхкача мара йIовхал хиннаяц.
Iаьхача берзо був, ца Iаьхача дас був.
Iуйрнийна вена хьаша гайнавац.

СТАЛИНСКИ ЖОЖАГIАТЕ

(1990 шера 21 августе «Сердало» газета тIа арадаьнначох дIахо дода сталински хана лаьца ваьллачун дневникан тIера дар).

«Уркаш тха этапа тIайийрзар шоашта хIама йоаккхалургйий хьажа. ТIаккха вIашагIлата доладелар тхо. Тха этапаца хиннача кхо бIаь гаргга сагах дукхагIбараш хIана бац аьнна вайнах бар. ХIаьта этапацара нах берригаш а цу коа кIалха хиннарех дIаккхета кхийнадацар из дов доладуча хана. Цу тIа гIолла дари а хац, ерригa этап цхьан оагIорахьа а яьнна, лата йолаелар кIалхарбарех. Тхона цхьана маваpи, малагIаш ба ца ховш пересильни пункте дов даьккхараш а.

ТIа-тIа кхаьчачоа етташ, коа мел хинна нах ковна гонахьарча карта дIатIатоIабир. ХIаьта уж бар, цига дийцачогIа, пхи эзар саг. Толчоке мо мара мукъа моттиг йоацаш нахах дюза хинна ков, алхха тха этап мара ца юсаш мукъадаьлар. Гонахьа латта ха кхераделар. Доладенна дов бокъонца саца кхелехьа, хьалха пересильни пункте дов даьлча хьатIадоаладеш санна, эскар тIадоаладир новкъостала укхаза а.

Цхьа мерза даа хIама нийсденна мозий санна, запретни зонана дIатIатеIа боахкар коа хинна нах. Дов сецар. Цу ханна йоа баьлар пересильни набахтен хьакимаш. Къамаьл доладир тха этаперча нахаца. ТIачувхар. Кхерабенна, карт а йохаяь зонера бовдача макхоачабаьбий оаш нах, йоахар. Кхераме хIама мадий оаш укх чу хьовзадаьр, яхаш дувцар. Шоаш бакъхилар, шоашкара хIамаш яха белча мара сагаца дов даьккхадац, йоахар тха этапацачар цар деча къамаьла духьал. Бакъда, набахтен кхерабеннача хьакимаша вIалла дIатIавцацар шоашка яхар. Лийца нах бовдийтар духьа даьккха дов санна лоархIар цар хIаьта цига хьанийцар. ХьатIахьежача шоаш дегабуам беш бола тхоцара иттех саг къоаставир. Царца бар, дагадоагIа сона, Дарсигов Аюп, Хамхоев Хьажбикар. Уж БУР-е чубаьхкар.

Красноярски пересильни пункте мел яьккхача хана тха этапацара нах цхьана хилар, кхычарех дIа ца кхеташ. Цул совгIа тха этаперча нахах кхерар вожаш. Цига дийцачогIа, хIара дийнахьа пхи эзар саг хьачуэцаш, лагерашка иштала лийца нах дIаухийташ моттиг яр из пересильни пункт. Цига чIоагIа хала дар лаьцача сага шийна йоагIа паек хьакхача нах дукха а каст-каста хувцалуш а хилар бахьан долаш. Бакъда, тха этапацарча наха из хало тIераяьннаяр. Массаза а хан-ханнахьа тхоай паек хьакхоачар тхога. Дов даккхарах тха баьнна аьттув бар. ХIаьта цхьа массехк дийнахьа гIолла БУР-чубаьхкараш а хьахийцар тха.

Цхьа хIама кхетадацар оаха: хIара дийнахьа цу пересильни пунктера лийцача наьха, этапаш дIаухийташ тхоцара нах кхы хьоа ца беш бутар. Август бутт чакхбала гарга гIортталца цу пункте хилар тхо. Дийнахьа йIайха яле а, бийсана шийла хулар. ХIаьта тхоах дукха дукхагIбараш ахканара барзкъаш дувхаш бар. Хьалхарча деношка санна коа юкъе Iодийша бийса яккха шийла яр. Цудухьа берригаш а баракашка хьерчар, Шоай дегIа йIовхалца бIоахлора.

Юххера а этапе дахийта кийчдир тхо. Енисейски пристане дIадигар. Цига кема трюма чу ховшадир. Трюма гаргача, зIамигача, решеткаш корагIа арахьежача бIаргагора доккха хий Енисей. Цхьайолча моттигашка масса додар из. ТIаккха дагадохар вай Тийрк. Бакъда, вай Тийрк цунна юхе цхьа тоатолг мара хетацар. Из низ болаш хий да. ХIаьта цунна дехьа а сехьа а тайгера йоккха хьу я тундре кхаччалца. Цига хьу лоха а нийлха а я, къаьстта порт Игаркал тIехваьнна Гаьнарча ГIинбухенгахьа водаш.

Порт Дудинкана гарга гIертача хана ягIа лоха гаьнаш мара ца гуш геттара нийлха хьу.

Иштта кемаца никъ беш ворхI дийнахьа дахар тхо. ЙIаьхача этапе долхаш, массаза санна, лийца нах оттабе, низах бохабе дукха хIамаш дагалувц уж бугаш болча конвойша царна ха де, уж лорабе аттагIа хилийта. Цу ворхI дийнахьа ди юккъа мара даа хIама лацар тхона, из а цкъа мара. Новосибирске а санна, хIаьта а бийда хьоара худар делар тхона. ТIаккха кхетадир аз Новосибирске из бийда худар ца ховш даь хIама а доацаш, лаьрххIа даь хилар. ХIаьта а санна, цу новкъа а дукхадараш цамогаш хилар тхо чен хинна.

Юххера а порт Дудинке дIакхаьчар Iуйрийна сатоссача хана. ДагадоагIа сона, из дар 1948 шера 3-ча сентябре. Керта тIа IотIа хIана оттац хьоагI аьнна хеташ айхха кхотаенна IотIаохкаенна ядача Iаьржача морхаша дIакъайлаяьккхаяр бIарг макхоачча йола сигале.

Енисея берда йисте тхо Iодаьлча тхона этта Iуйре иштта баьде, Iаьржа я шун вахара кхел аьлча санна яр. Тхо кема тIара Iодаьнна массехк минот йоаллаше а йоккхий чоалпаш йолаш лоа а увш догIа доладелар. Цига бархI-бархI саг мугIарагIа а оттаваь, тхо Дудинкерча пересильни пункте дIадигар. Дудинкера улицаш сома бIоагIаш дийкка я. Цу бIоагIаш тIара дIаваьлча аьхки цIаккха дIа ца боала хий латта хотта ба. ЦIаккха дIа ца йоала кIоарга йола лаьттагIар гIор ахканарча йIовхало тIера йошайийя отт из ушал. Цу бIоагIашта тIагIолла дигар тхо а пересильни пункта наIарга. Цига совцадаь лоаттадир делкъелца хадданза IотIаделхаш лоа увш дола догIа а долаш. ТIа мел дувха бIарзкъаш дошадеш тIоададир тхо, шелденна, къорадийрзар, лерге а ваха цIогIа ца техача, аьнна дIахазацар. Иштта лаьттар тхо сарралца. ТIаккха тха тIоададаьча барзкъашта чу а хьежаш, марганцовка зIамига пела а моладеш, пересильни пункте коа чухецар.

Цу дийнахьа хIама даанза, тIоададаь а меца а долча тхона чудаха кийчъяь фусам яр кулг чуIоттала хийра чакхсадоагIаш ардакхаш теха яь йоккхий лакха бара каш, кхозза вIаштIара яь нараш а йолаш.

Сарахьа полюсагахьра шийла а масса а мух баьлар. Тха баракаш яьча ардакхашта юкъе гIолла чакхбувлача цо, ший тайпара йола, цхьаккха а кхычоа тара йоаца чIоагIа шок еттар. ХIаьта иштта а шелденна дола тхо, кхы тIа а шелдора. Iоха а Iовижа хIаьта а вIалла сатохалургдолаш дацар. Бакъдар аьлча лела а низ кхачацар. Тхоах дукхагIбараш лийгар. Ма йIаьха хетар из Заполярьера бийса. ВIалла сахинна далацар.

ШоллагIча дийнахьа делкъа ха хулача хана Iаьржа маьхк елар тхона хIара сага йиъ бIаь грамм йолаш, кхы цунца даа хIама а доацаш. Боарам боацаш мец а шел а деннача тхона кIеззига са чудера из маьхк йиача. Бакъда лийгараш-м гIовтта луш бацар.

Садов хьалха йIашхача баракашка дигар тхо — ураделараш. Вокхарех фу хилар хац сона, кхы уж цIаккха тIехьагIа бIарга а бовнзар. Аз вIалла а яьккхаяц из санна еза бийса. Цу шийлача жожагIатара ялсамала вахар санна хIама дар из. КIалбилла мотт, тIабила юврагIа, гIовга била гIайба боацаш, дерзан улгаш тIа уллаш яьккха яле а, макIаьда яр хинначоа юхе уж нараш.

ДогIа сецадар, мух а хьекхацар, малх хьежар. Къулбехьа санна бIайха бацар Гаьнарча ГIинбухера малх. Массехк ди даьккхача тхо Дуденкера Норильске дIадигар. ХIаьта Дудинкера Норильске кхаччалца билла бар узкоколейка оалаш бола машинникъ. Товарни вагонашка а ховшадаь дигар тхо цига а. Тха зIамига поезд каст-каста сецар. Цхьайолча моттигашка дикка йоккха ха йоаккхар. Хетаргахьа из никъ беха моттигаш нийслуш сийца хила езар поезд, хIана аьлча гIор тIа билла мабарий из, хIаьта Норильска гаргагIа ме гIорт кхыметтел лай тIа билла а. Аьхки гIори лоай кIоаргагIа дешачара IотеIача моттигашка геттара шорттига йодар поезд. Наггахьа нийслуш йола лоха кIотарг мара цхьаккха хьу яцар цу шаьра йоацача ара. ХIаьта чукхийттача моттигашка лоа уллар.

Бе безар лоаца никъ мара беце а бIарчча ди даьккхар оаха Норильске дIа ца кхоачаш. Бийса хилар. Дийнахьачул а унзарагIа яр тхо миска лаьш мара садоалла хIама хоалуш йоаца кIора аре.

— Мича каша дуг хьоагI вай? — аьлар сона улув вагIача эрсечо Лаптев Дмитре. — ТIем тIа веннаваларе аттагIа дар ер бала озачул. — Из Даймехка Сийлахьбоккхача тIем тIа лозабаь ког астагIа а болаш инвалид вар. Кировски областерча юртара ва ше йоахар цо. Юртарча наха юкъе немецки техника вайчул дикагIа яр, хIаьта немций вайл дикагIа бахаш бар, яхаш къамаьлаш даьд аьнна, 58-ча статьягIа политически бехке веш суд яь вар из. — Долаш дар. сайна бIаргадайнар, сона меттел тIем тIа мел хиннарашта, тIом беш Германе мел кхаьчарашта бIаргадайнар мара дацар аз дийцар. Сонна санна миллионаш болча наха а мадайнадий из бIарга. Уж берригаш лувца безаш ба хIаьта из бIаргадайнад яхаш. МалагIа бехк ба са а цар а бIаргадоврах? Фу къайле я аз гучаяьккхар, малагIа зе да аз советски Iаьдала из бахьан долаш даьр? — яхаш кадаш вар из.

Иштта цхьаццабараша шоай бала бувцаш, бакъдар аьлча иштта гаьна бахарах шоаш дийна бусаргхиларах шекбаьннилга дар цар из. Бехк а бацар, саг кхералургволаш дар туш хинна Iалама бирса сурт. Хала гIийрта тIеххьара а Норильске дIакхаьчар тха поезд. Юхе дIа-тIа кхаччалца цхьаккха хоалуш город яцар Норильск.

Лакхача новкъа тIа яьлар тха поезд. Хьагучаяьлар дукхача электрически лампаша сийрдаяьккха кIоаг чу улла город. Бийсана воагIаш юхе кхаччалца ца хоалуш йола, къаьстта МагIалбика оагIенгахьара воагIаш, ,город Грозный дагайохийтар цо. Бакъда из бIаргаййча, цхьан яьссача ара цхьаь висача сага санна, хьайза лаьтта са мукъадаьлар са. Цхьа нах бахача моттиге кхаьча мадарий тхо. Из доккха дар оаха цунга кхаччалца баь сагота никъ дагабехача. Массанахьа, дIа мел кхаьчача городе а санна, укхаза а яр лийца боахка нах юххьанца чуэцаш йола пересильни пункт.

Ахкех яь йIайха баракаш яр тхо чуийцараш. Бакъда укхаза а дацар массанахьа санна, Iовужаш тIа-кIал дула хIама.

Тхо мел хиннача моттигел дикагIа хийтар тхона хIанз тхоаш нийсденнар.

Массехк ди даккхийтар тхога салоIийташ. ХIаьта даа хIама укхаза дикагIа дар. яр тхо чуийцараш. Бакъда, укхаза а дацар, массанахьа санна, Iовужаш тIа-кIал дула хIама. Укхаза нийсбеннараша дувцачоагIа, еррига Норильск а яр лагерь, вешта аьлча дукха а тайп-тайпара а лагераш яр цига; юкъара режим йолаш, къиза режим йолаш, политически бехке баьрашта йола, гIод тоха лагераш. Царех цхьаяраш геттара унзара ювцар. Цхьаннена а хацар царех малагIча лагере ше кхоачаргва.

Царел совгIа къаьст-къаьста яр къуй ба яхарийи сукаш я оаларийи лагераш. ХIаьта царех эгтара дикагIъяр а адама магойла. Лагераш яр шоай цIи йолаш а («Круглое озеро», «Каларгон», «Гора Шмитиха», кхыяраш) номераш йолаш а (6-гIа, 9-гIа, кхыяраш).

Царех «Круглое озеро» оалача лагере вахийтар со. Из хиннаяр къайла лагерь. Лаьца йIаьккхача ерригача хана цIаккха а ца хинна дикагI хьал дар цига нийсбенначa тутмакхашка: йIайха, сийрда баракаш, шозза вIаштIара яь мара йоаца нараш, кIалбила мотт, тIабила юрагIа, гIовга била гIайба, дуаш дола хIама кхычахьа мел хинначул дикагIа.

Цу лагере дIадоладелар са вахар. Тхо, нохчийи гIалгIайи, дикка дукха нийсделар цу лагере. Цига бар: са юртахо Мочкъий - Юртара Погоров Саражуддин, ГIалгIай - Юртара Патиев Жабраил, Iаьлий - Юртара Евлоев Ахьмад, нохчий юрташкара Лалаев Сайт-Iали, Пашаев Мохьмад, Амхадов Идрис, кхы дукххабараш а.

Норильске дIакхачалехьа мел яьккхача хана цIаккха ца хиннача тайпара паргIато яьлар тхона цу лагере нийсделча. Цхьашта йола гIишлош хьалъеш балха тIа дар тхо. ХIаьта болх беш хинна зона лагерера ара маваьллинге а яр. Из кIезига хIама дацар лийцача наха. Балха гаьна йоацаш зона хилча лийцача наьха салаIа йиш йола ха йIаьхагIа хул, низ кIезигагIа бох.

Цкъа лагере баракашка дIадийкъа, тхоай моттигаш хьалийиа даьлча, вешта аьлча дIачIоагIделча, тхо вIаши баракашка дIа-са аха а вIашагIдеттадала а доладелар.

Норильске хоалуш дацар тIемо бохабьча вай мехка этта хала хьал. Из вIалла тIом хилалехьа хиннача хьал тIа яр. Цига кхачан продукташ а дикагIа яр. Еррига Норильск яьккха яр кIор боаккха шахташ, рудникаш, промышленни предприятеш.

Из деррига а рузкъа цу цхьан кIоаг чура, цун лоамашкара доаккхаш дар. Дошогара, дотогара дIайиккхача деррига бос бола металлаш доахар цигарча рудах, хIаьта цаона юкъе эггара дукхагIа никель а доаккхаш.

Тхо цига кхаьчача хана еррига хьалъе йолаьча хана денз шийтталагIа шу мара доацаш къона город яр Норильск. Цу лоаццача хана дукха хIама де кхийнадар цун, еррига Гаьнара ГIинбухе сийрда яьккха мехка йоккха промышленни центр а хинна дIаэттаяр Норильск.

1936 шера экспедицеца цхьана баьхкача, сталински режимо политически бехке баь лийца бигача наха цу кIоаг чу хьалъе йолаяьй Норильск. Царца хиннав Московски цхьан технически вузе дешавагIачара лаьца хинна Куриев Мухьмад а».

Ю. ЧАХКИЕВ.
(ДIахододар хургда).

ХОЛЕРА — КХЕРАМЕ ЛАЗАР

Ставрополье холера яха лазар гучадаьннад. Из лазар хьоадеш йола возбудитель корайй тIкъаьннега кхаччалца волча сага дегIацара. Царна юкъе ба краевой центре гостиница отделка еш бола Сийрера баьхка гIишлонхой. Хетаргахьа лазар кхийттад хьастара хий малярах, хIана аьлча больнице мел вихьа саг цигара хий менна ва.

Кавказа а Закавказье а Iилма-тохкама Ставропольски противочумни институто бакъду, корааь вибрион вайцига лелаш йолча штампашта тара ца хилар.

«Родник» яха турбаза санитарни изолятор я аьнна дIакхайкаяй. Города предприятешкен хин магистралешкен йола 28 моттиг массаза а тIахьожам болаш лоаттаю. Ставрополье карантин я аьнна дIакхайкае хIанзарчоа бахьан дац.

СУРТА ТIА: Цу хьастарча хина тIахьожам лоаттабу города санэпидстанце.

(ТАСС фотохроника».

Редактор
Х. Э. АУШЕВА.

ТЕЛЕПРОГРАММА

ШОАТТА

8 СЕНТЯБРЬ

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.30 — «Хьасташ».
9.00 — Вай беш.
9.30 — г. Москван хореографически коллективай концерт.
10.10 — «Партнер» коммерчески вестник.
10.40 — Саг, лаьтта, вселенни.
11.40 — Тарасов Сергея дIалокх (фортепиано).
12.00 — «Победители».
13.00 — Корейски халкъа эскара иллеи халхареи ансамбла концерт.
13.30 — «...И не обкрадывай себя». Полтавски художественни музей.
14.00 — Берашта фильм. «Приключения Тома Сойера и Гекльберри Финна». 1, 2 тереш.
16.15 — «Коша» телевизионни документальни фильма премьера. Бокъонаш лораеча органашца ший бокъо бахьан къовсам баьккхача г. Ригерча В. Богдановх.
17.00 — «Хьайбай вахарах».
18.00 — Дунен халкъашта юкъера панорама.
18.45 — «Остался профиль, кем-то обведенный...» яха телевизионни фильм. Ахматова Аннах дагадоагIараш.
19.55 — «Хамелеон» телевизионни художественни фильма премьера. 1-сери.
21.00 — Ха. ТСН.
21.40 — «Хамелеон» телевизионни художественни фильм. 2-гIа сери.
22.45 — «Птичий полет» телевизионни спектакла премьера. Р. Карцевеи В. Ильченкоси дакъа а лоацаш. Автор М. Жванецки.
00.20 — ТСН.
00.35 — Доазол дехьарча артистий эстрада.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — В. Пикайзина дIалокх (чIондир).
8.50 — Мехка театраш хьахьокх. «Свалка» яхача Ногински драматически театра фильм-спектакла премьера. Автор — А. Дударев.
11.45 — «Содружество» — видеоканал.
14.15 — П. И. Чайковски. Романсаш дIаоал К. Лисовске.
14.30 — «Советская Россия» яха видеоканал.
17.00 — НБА профессионалашта юкъера США баскетбола ловзара чемпионат. Финал. «Портленд» — «Детройт».
18.05 — Езаш йола ашараш. (Юхагойт).
18.40 — «Записки Пиндта». Фильм.
18.50 — Назам (нохчий меттала).
19.55 — Реклама.
20.00 — Бийса даькъала хийла шун, бераш! «Инопланетяныш». 1 передача.
20.15 — Ший лоIаме кIалтохаргах латар. Дунен чемпионат. Японера передача.
21.00 — Ха (сурдопереводаца).
21.40 — РСФСР Лакхехьарча Совета сессе дневник.
22.40 — БоккхагIчарна мультипликационни фильмаш: (Саг хила фу эш) «Всем чертям назло».
23.20 — Бийсанара сеанс. «Деза иллеш». Киноконцерт.
00.00 — «Двойная игра» яха телевизионни художественни фильм. (Телефон полиции 110 яхача циклера. (ТВ ГДР).

КIИРАНДИ

9 СЕНТЯБРЬ

I ПРОГРАММА

8.00 — Массанена йола спорт.
8.15 — Ритмически гимнастика.
8.45 — «Спортлото» тираж.
9.00 — «Iуррехьа а». Берашта йола передача.
10.00 — Даьхен гIулакхе.
11.00 — Iуйрийнара сакъердаме программа.
11.30 — Никъбарий клуб.
12.30 — «УнахцIено».
13.15 — «Музыкальни киоск».
13.45 — «Южные ворота Агрохима» документальни фильма премьера.
14.05 — Берашта фильм. «Приключения Тома Сойера и Гекельберри Финна». 3-гIа сери.
15.10 — Поэтаца Виктор Боковца вIашагIкхетар.
16.10 — «Земля наш общий дом» фотоконкурс.
16.15 — Юртара сахьат. Панорама.
17.30 — Марафон-15.
19.00 — КIирандийнахьара кинозал. «Калле и Бука» мультипликационни фильм.
19.25 — «Невооруженным взглядом» художественни фильм. ЦТ Эггара хьалха экрана тIа (США).
21.00 — Ха. ТСН.
21.40 — Телевидене гIолла вовзар. Л. С. Лихачев.
23.00 — Футбольни обозрени.
23.20 — Лайма Вайкуле концерт.

II ПРОГРАММА

8.00 — ЗарядкагIа дIаотта!
8.20 — Мультипликационни фильмаш: «Как верблюжонок и ослик в школу ходили», «Козленок который считал до десяти», «Кот в колпаке».
8.45 — Лакхерча Дона иллеш.
9.25 — Лаьтта вайга уйла яйтар. «Вдоль и поперек Днепра», «Заложники».
9.55 — Коллаж.
10.00 — Берашта фильм. Приключения маленького Мука».
11.10 — «Автограде спортивни фестиваль. Документальни фильм.
11.30 — «Никъбарий клуб».
12.30 — «Вай цхьана да мама» художественни фильм.
13.45 — Шун дехарца. Концерт (гIалгIай меттала).
14.45 — Мультфильм.
14.20 — Реклама.
14.30 — Видеоканал «Советская Россия».
17.00 — «Планета» халкъашта юкъера панорама.
18.00 — И. С. Бах. Бранденбургски концерт № 4. (СССР-а паччахьалкхен камерни оркестро дIалокх).
18.25 — «Свидание назначила Татьяна Шмыга». Телевизионни музыкальни фильм.
20.00 — Бийса даькъала хийла шун, бераш! «Говза кьайг». Мультипликационни фильм.
20.15 — Ший лоIаме кIалтохаргах латар. Дунен чемпионат. Японера передача.
21.00 — Ха (сурдопереводаца).
21.40 — «Мои люди» телевизионни художественни фильма премьера 1, 2 сереш.

ОРШОТ,

10 СЕНТЯБРЬ,

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.35 — «Ученик волшебника» яха мультипликационни фильм.
8.55 — Футбольни обозрени.
9.15 — П. И. Чайковский. «Думка». ДIалокх В. Камышов.
10.40 — «Эфире — музыка!» хоржараш.
11.25 — Хьайбай дуне.
12.30 — Ха. ТСН.
17.00 — ТСН.
17.15 — Берий сахьат (немецки мотт а хьехаш).
18.15 — В. А. Моцарт. Соната НР. 12.
18.00 — Ха. ТСН.
19.00 — Парламентари в Останкино.
19.30 — «Шелковая кисточка» яха мультипликационни фильм.
19.55 — «Рабыня Изаура» яха телевизионни художественни фильм. 1-ра сери. (Бразили, 1976 ш.).
21.00 — Ха. ТСН.
21.40 — Т. Уильямс. «Кошка на раскаленной крыше». В. Маяковски цIерагIа Московски академически театра спектакль. (Премьера). СалоIача хана (22.50) — Коллаж.
00.40 — ТСН.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Альманах кинопутешествий».
8.35, 9.35 — Природоведени. 2-гIа класс.
8.55 — «Под сенью липовых аллей яха документальни фильм.
9.05 — Итальянски мотт.
9.55 — Диалог с компьютером.
10.40, 11.35 — Астрономи. 11-гIа класс. Седкъий дуне.
11.10 — «Альманах кинопутешествий».
12.05 — «Мои люди» яха художественни фильм. 1, 2-гIеи сереш.
14.20 — В. И. Ленина цIерагIча МГУ «Млада» яхача хора выступлени.
14.35 — Телефильма сеанс (юхагойтар). «Предсвадебное путешествие в Нилью» яха художественни фильм. (ЧСФР, 1984 ш.).
16.55 — Передачай программа.
17.00 — Поэзе миноташ. Торшхоев Ибрагим (инг. яз.).
17.15 — Фильм-реклама.
17.20 — Информационно-публицистически программа.
17.55 — «Москва — Брюссель антитIий. 1-гIа передача.
18.30 — Ха (сурдопереводаца).
19.00 — «По воле волн» яха концерт.
19.20 — Коллаж.
19.25 — Хоккей. СССР-а чемпионат. ЦСКА — «Химик». 2-гIеи, 3-гIеи периодаш. СалоIача хана (19.50) — Бийса даькъала хийла шун, бераш! «Три медведя» яха мультипликационни фильм.
21.40 — РСФСР-а Лакхехьарча Совета сессе дневник.
22.40 — СССР-а Лакхехьарча Совета сессе.
23.40 — «Задача с тремя неизвестными» яха художественни фильм. 1- сери.

ШИНАРА,

11 СЕНТЯБРЬ,

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.30 — Т. Уильямс. «Кошка на раскаленной крыше». В. Маяковски цIерагIа Московски академически театра спектакль.
11.25 — Берий сахьат (немецкий мотт а хьехаш).
12.25 — Коллаж.
12.30 — Время. ТСН.
17.00 — ТСН.
17.15 — «Сохранить себя» яха документальни фильм.
17.40 — «Свешников». Фильм-концерт.
18.30 — Ха. ТСН.
19.00 — Власть — Советам.
19.30 — «Зайчишка заблудился» яха мультфильм.
19.40 — Актуальни интервью.
19.50 — «Рабыня Изаура» яха художественни фильм. 2-гIа сери.
21.00 — Время. ТСН.
21.40 — «Дош» литературно - художественни программа.
23.40 — Б. Чайковски. «Подросток».
00.30 — ТСН.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
Дешара программа.
8.15 — «Альманах кинопутешествий».
8.35, 9.35 — Гонахьара дуне. 2-гIа класс. Мишта доладеннад дуне».
8.55, 9.55 — «Рябово. Осенний день» яха документальни фильм.
9.05 — Французски мотт. Дешара хьалхара шу.
10.05 — Французски мотт. Дешара шоллагIа шу.
10.35, 11.35 — Биологи. 6-гIа класс. БаьцовгIашн вайи.
11.05 — Мамаи, папи сон.
12.05 — «Задача с тремя неизвестными» яха художественни фильм. 1-ра сери.
13.10 — Ритмически гимнастика.
13.40 — Музыка и мода.
14.30 — Телефильма сеанс (юхагойтар). «Карино» яха художественни фильм. 1-гIа сери. (Польша, 1974 ш.).
17.00 — Передачай программа.
17.05 — Документальни фильм.
17.20 — «Тахан кхашка». (Сегодня на полях республики) (инг. яз.).
17.50 — «Москва — Брюссель антитIий». 2-гIа передача.
18.30 — Ха (сурдопереводаца).
19.05 — Объявленеши, рекламеи.
19.10 — Документальни фильм.
19.25 — Информационно-публицистически программа.
20.00 — Бийса даькъала хийла шун, бераш! «Про Веру и Андрюшу». Мультипликационни фильм.
20.20 — О возрождении казачьих традиций яха передача.
21.05 — Документальни фильм.
21.20 — В объективе — животные. «Як» яха документальни фильм.
21.40 — РСФСР-а Лакхехьарча Совета сессе дневник.
22.40 — СССР-а Лакхехьарча Совета сессе.
23.40 — «Задача с тремя неизвестными» яха художественни фильм. 2-га сери.

КХАЬРА,

12 СЕНТЯБРЬ,

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.35 — «Дош» яха литературно - художественни программа.
10.35 — «Никъбарий клуб».
11.35 — Из хиннад... хиннад...
11.55 — «Ферма», «Вы чьи, старики?» яха документальни фильмаш.
12.30 — Ха. ТСН.
17.00 — ТСН.
17.15 — Берий сахьат (английски мотт а хьехаш).
18.15 — Кагирхой фольклорни ансамбло дIалокх.
18.30 — Ха. ТСН.
19.00 — Футбол. Европа чемпионат. Сборни СССР — сборни Норвеги.
20.50 — «Вальс из оперетты «Цыганский барон» И. Штраус.
21.40 — Коллаж.
21.45 — «Воспоминания без даты» яха художественни фильм.
23.20 — «Разговор в отсутствие героя». М. Н. Ермоловой цIерагIа театра конфликт.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
Дешара программа.
8.15 — «Альманах путешествий».
8.35, 9.35 — Природоведение. 3-гIа класс.
9.05 — Немецки мотт. Дешара хьалхара шу.
10.05 — Немецки мотт. Дешара шоллагIа шу.
10.35, 11.35 — Физика. 7-гIа класс.
11.05 — Эрсий къамаьл.
12.05 — «Задача с тремя неизвестными» яха художественни фильм. 2-гIа сери.
13.10 — Юбилейни вечер И. С. Козловского в ГАБТе СССР.
14.35 — Телефильма сеанс (юхагойтар). «Карино». 2-гIа сери.
17.00 — Передачай программа.
17.05 — Мультфильмаш.
17.35 — «Ассоциаци, массанена аьттув ба» (Ассоциация нужна всем) (инг. яз.).
18.05 — «Москва — Брюссель антитIий». 3-гIа передача.
18.30 — Ха (сурдопереводаца).
19.05 — Информационно-публицистически программа.
19.40 — Аукцион.
20.00 — Бийса даькъала хийла шун, бераш! «Жу-жужу» яха мультипликационни фильм.
20.20 — Юртбоахама дакъа юхахкхоллар. (Возрождение отрасли). (Виноградарство — ЧИАССР) (инг. яз.).
20.50 — Объявленеши, рекламеи.
21.00 — «Московская осень». 11-гIа фестивала советски музыки концерт.
21.40 — СРФСР-а Лакхехьарча Совета сессе дневник.
22.40 — СССР а Лакхехьарча Совета сесси.
23.10 — С. Белинкова дIалокх.
23.30 — «Дело передается в суд» яха художественни фильм.

ЕРА,

13 СЕНТЯБРЬ,

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.35 — Футбол. Европа чемпионат. Сборни СССР — сборни Норвеги.
10.15 — Саг, Лаьтта, Вселенни.
11.20 — Берий сахьат (английски мотт а хьехаш).
12.20 — Коллаж.
12.30 — Ха. ТСН.
17.00 — ТСН.
17.15 — Берашта фильм. «Акмаль: дракон и принцесса».
18.20 — Ф. Лист. Венгерски рапсоди № 6.
18.30 — Ха. ТСН.
19.00 — Экологически бумеранг.
19.45 — Актуальни интервью.
19.55 — Рабыня Изаура» яха художественни фильм. 3-гIа сери.
21.00 — Ха. ТСН.
21.40 — МВД хоамех.
21.50 — Из золотого фонда ЦТ. И. Л. Андроникова Устные рассказы яха передача.
22.40 — Камера смотрит в мир. Советские немцы.
23.40 — П. И. Чайковского романсаш. История и современность. 1-ра дакъа.
00.05 — ТСН.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика. Дешара программа.
8.15 — «Альманах кинопутешествий».
8.35, 9.35 — Природоведение. 5-гIа класс.
8.55, 9.55 — «Тарханы» яха документальни фильм.
9.05 — Испански мотт. Дешара хьалхара шу.
10.05 — Испански мотт. Дешара шоллагIа шу.
10.35, 11.45 — Биологи. 8-гIа класс.
11.00 — «Если вам за...» (юхагойтар).
12.10 — «Дело передается в суд» яха художественни фильм.
13.20 — «Пейзаж на фоне стены». «Приговоренные к гибели» яха документальни фильм.
13.55 — Ритмически гимнастика.
14.25 — «Мазепа». Ф. Листа симфонически поэма.
14.45 — Телефильма сеанс (юхагойтар). «Карино». 3-гIа сери.
16.00 — Передачай программа.
17.05 — Телефильм.
17.20 — Информационно-публицистически программа.
17.55 — «Москва — Брюссель антитIий». 4-гIа передача.
18.30 — Ха (сурдопереводаца).
19.00 — Фильм. Фильм. Фильм». Мультипликационни фильм.
19.20 — Коллаж.
19.25 — Хоккей. «ДоттагIала ловзараш». «Спартак» (Москва — Миннесота (Норд Старз, США). СалоIача хана (20.00) — Бийса даькъала хийла шун, бераш!
21.40 — РСФСР-а Лакхехьарча Совета сессе дневник.
22.40 — СССР-а Лакхехьарча Совета сессе.
23.10 — «Гармония» яха художественни фильм. (Венгри, 1987 ш.).
00.05 — «На радость вам и мне» яха фильм-концерт.

ТХА АДРЕС: 364907, г. Грозный, Маяковске ул., 92. Телефонаш: редактора — 22-45-57; редактора заместителя — 22-85-07; бехктокхама секретара — 22-84-68; отделий: идеологически — 22-53-12, промышленностен транспортен — 22-75-81, 22-65-01; агропромышленни—22-47-84. 22-90-66; культура — 22-64-75, 22-75-78; письмой — 22-85-64; машинописни бюро—22-89-51; корректорски — 22-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 22-45-57; заместителя редактора — 22-85-07; ответственного секретаря — 22-84-68; отделов: идеологического — 22-53-12, 22-54-04; промышленности и транспорта — 22-75-81; 22-65-01; агропромышленного — 22-90-66; 22-47-84; культуры — 22-64-75; 22-75-78; писем — 22-85-64; машинописное бюро — 22-89-51; корректорская — 22-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

«Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 2690.